

HET ABC VAN DE DEMERVALLEI

EEN 'LOOP' DOOR DE GESCHIEDENIS

INHOUD

1-6	INLEIDING
5	DEMERWEETJES
6	ONTSTAAN VAN DE DEMERVALLEI
7	HET ABC VAN DE DEMERVALLEI
64	DANKWOORD
65	GERAADPLEEGDE WERKEN

Het Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw wordt financieel gesteund door de provincie Vlaams-Brabant, de Vlaamse Overheid en de elf aangesloten gemeenten: Aarschot, Begijnendijk, Bekkevoort, Diest, Holsbeek, Keerbergen, Lubbeek, Rotselaar, Scherpenheuvel-Zichem, Tielt-Winge en Tremelo.

v.u. Julien Delauré, RLNH vzw,
Huize Hageland, Oudepastoriestraat 22, 3390 Tielt-Winge
vorm Nadruk - illustraties Pieter Van Eenoge
druk: DV3 / oplage 1500 exemplaren
foto cover - Demertrefplaats Betekom © Stefan Smets

HET ABC VAN DE DEMERVALLEI EEN 'LOOP' DOOR DE GESCHIEDENIS

Metershoge dijken, populieren en een rechtgetrokken rivier; zo kennen we de Demervallei vandaag allemaal. Maar hoe zag de vallei er vroeger uit en hoe verdiende men er zijn brood? Aan de hand van interviews met landbouwers, molenaars, bierbrouwers, jagers, boswachters, natuurliefhebbers en vele anderen kunnen we een blik werpen op het leven zoals het was. Een tijd waarin je kon zwemmen en vissen in de Demer en van onthaasten nog geen sprake was. De vallei zorgde voor voedsel, had een strategische waarde en kende een uitzonderlijk rijke fauna en flora. Eeuwenlang veranderde het leven er nauwelijks. Het keerpunt kwam er in de jaren 1950.

Deze brochure vertelt je het vroegere verhaal en de drastische veranderingen in het landschap na de Tweede Wereldoorlog. Na enkele weetjes en uitleg over het ontstaan van de rivier maak je kennis met de ziel van de Demervallei...

De brochure is opgesteld aan de hand van het alfabet. Per letter halen we enkele typische oude landgebruiken en kenmerken van de vallei aan. Woorden in het vet verwijzen naar andere kernwoorden.

Deze brochure past binnen het project 'Het ABC van de Demervallei' van het Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het PDPO II cofinancieringsprogramma, de provincie Vlaams-Brabant, Faro vzw, Heemkunde Vlaanderen vzw, het Agentschap voor Natuur en Bos, Natuurpunt vzw en de Demergemeenten: Aarschot, Begijnendijk, Diest, Scherpenheuvel-Zichem en Rotselaar.

'In mijn jeugd kon je op de bodem
van de Demer nog een vijffrankstuk
zien liggen. Zo helder was het water.

Langs de oever waren rietkragen
vol met vogels. Je kan het je nu nog
nauwelijks voorstellen.'

Jef Vervoort, ° 1933

'Vroeger tussen het werken op het
land ging ik het water in de grachtjes
nog drinken. Zo zuiver was het.'

Frans Peeters, ° 1911

'Geen grassprietje in de vallei ging
verloren. Het werd als een gazonnetje
onderhouden.'

Jef Wuyts, ° 1931

'Als de Demer zich na een overstroming
wegtrok, lagen de weilanden vol met
vissen. We moesten ze maar gewoon
oprapen. Hopen vis waren dat.'

François Clerckx, ° 1935

'Als kind zochten we naar lijststers.
Als we een nest vonden wachtten we
een tiental dagen na het uitkomen
van de eieren.

We vingen de jongen en brachten die
dan in een kooitje groot. Lijsters waren
goeie zangvogels. We luisterden graag
naar hun zang.'

Felix Van Rompaey, ° 1925

'Boven den Demer is 't Kempenland,
onder den Demer is 't Hageland.

Een deinend land, klaar en gezond,
met grond van alle soort, en waardoor
de koninklijke Demer zijn brede strook
van groene beemden trekt'

Ernest Claes, 'Van den Os en dan Ezel', ° 1937

'De mensen hebben geen verleden meer,
alleen nog maar een toekomst, en zo zijn
ze veel armer.'

Ernest Claes, 'Jeugd', ° 1940

Monding van de demer (links) in de dijle (rechts), Werchter, rond 1930

DEMERWEETJES

LENGTE: (na uitvoering sigmaplan Demervallei:) 95,4 km

BREEDTE: 2 tot 16 m

BREEDTE VAN DE VALLEI: variabel, van 500 meter (ingesnoerd door de Hagelandse heuvels) tot meer dan 2 km (Demerbroeken Zichem)

TYPE: regenrivier

DIEPTE: gemiddeld ongeveer 1,5 m maximum 3 m

VERVAL: 0,8 m/km

BRON: Ketsingen, vlakbij Tongeren

MONDING in de Dijle te Werchter (Rotselaar)

HYDROGRAFISCH de Demer stroomt tot Bilzen eerst noordelijk om daarna vanaf Diest tot aan de monding in westelijke richting af te buigen.

RIVIERBEKKEN ligt, buiten de bovenlopen van de Grote en Kleine Gete, volledig in Vlaanderen en strekt zich uit over het oosten van Vlaams-Brabant en het zuiden van Limburg en Antwerpen. Het hele bekken beslaat een oppervlakte van 2.334 km². De rivier vormt de scheiding tussen Hageland/Haspengouw en het Zuiderkempen/Kempisch plateau. Belangrijkste zijrivieren zijn de Herk, Gete, Velpe, Winge, Grote Motte, Hulpe en Zwarte Beek.

ONTSTAAN VAN DE HAGELANDSE DEMERVALLEI

Tal van hypothesen verklaren het ontstaan van de vallei. De meest aannemelijke is dat de eerste grove contouren ontstonden in de **Diestiaanzee**, zo'n zeven miljoen jaar geleden. Wat later een vallei zou worden, was toen niet meer dan een langgerekte laagte tussen de zandbanken. Na het terugtrekken van de Diestiaanzee bleken de zandbanken zeer **erosiebestendig**, als gevolg van hun limonietbedekking. De tussenliggende gronden daarentegen spoelden langzaam weg waardoor de oude zandbanken steeds hoger boven de omgeving uitstaken. Dit zijn de huidige **Diestiaanheuvels**. De vallei werd verder uitgediept gedurende de **ijstijden** van het begin van het Kwartair, ongeveer 2,5 miljoen jaar geleden.

De meeste Belgische rivieren stromen van zuid naar noord. De Demer met zijn oost naar west richting vanaf Diest is hierop een uitzondering. De Dijle en Gete vloeiden in het Kwartair nog zonder dwarsrivieren naar de zee. Hierin kwam verandering door de afzetting van zand en leem die door de wind vervoerd werden na het smelten van de ijskappen aan het einde van de **laatste ijstijd**. Het zand, zwaarder dan het leem, kwam terecht in de Kempen. Het leem zorgde, voor het leemdek in Haspengouw. Door de **zandafzettingen** werden de rivieren in hun benedenloop in de Kempen gestremd en moesten ze een nieuwe weg in westelijke richting zoeken. De **Demer** was geboren en vormde de scheidingslijn tussen de Kempen en het Hageland.

Demer, Zichem © Kopterman

HET ABC VAN DE DEMERVALLEI

A

ACHMA EN DE WITTE GEIT

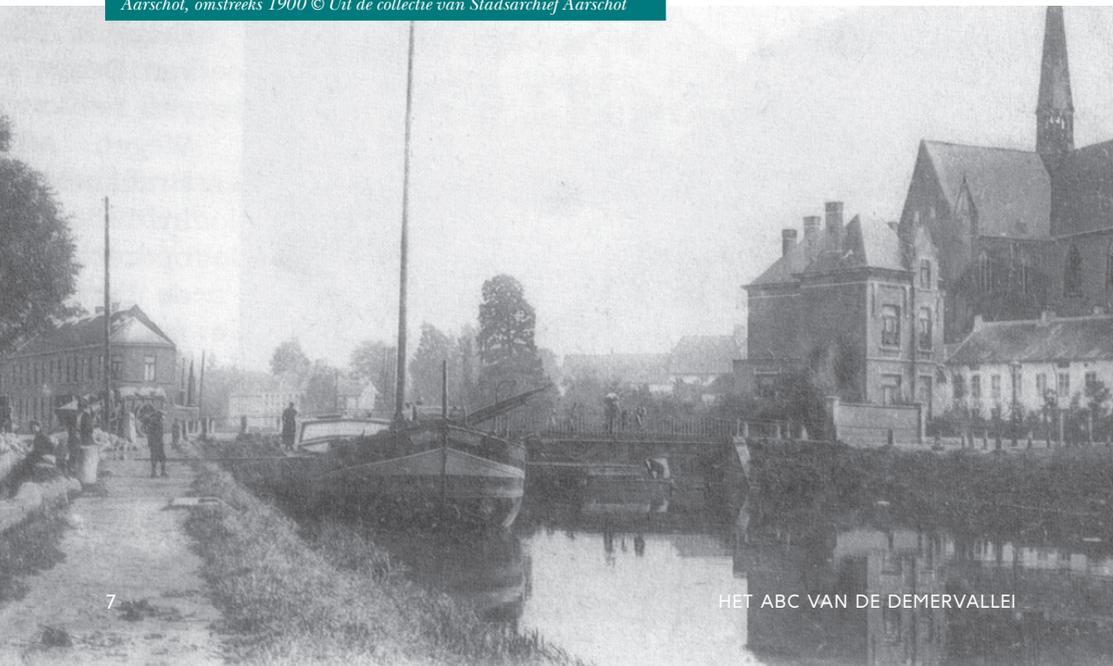
Eén van de vele legenden uit de Demervallei die zich afspeelt in de omgeving van het kasteel van Rivieren en Nieuwland te Gelrode. Op elk kasteel woonde volgens deze legende een machtige heer. Hun vriendschap kwam ten einde tijdens een jachtpartij. Reden: een jonge, mooie edelvrouw. Beide heren wilden met haar trouwen. Om in haar gunst te komen, voerden ze onderling oorlog. In de strijd sneuvelden vier zonen van de weduwe Achma. Tijdens een hevige onweer kwam de heer van Nieuwland bij de rouwende vrouw schuilen. Een bliksemschicht stak de omgeving in brand. Enkel de weduwe en haar witte geit bleven gespaard. Uiteindelijk koos

de jonkvrouw een andere ridder om mee in het huwelijksbootje te stappen. Achma zou als geest nog steeds over de beide kasteeldomeinen en het moerasgebied van Vorsdonk en Nieuwland ronddwalen.

AMER

Verbastering van 'aanmeer'. Aanlegplaats of kaai voor schepen. Op verschillende plaatsen vond je tot voor de laatste grote Demerwerken tussen 1975 en 1995 nog arduinen, ronde palen om schepen makkelijk te laten aanmeren. Tal van plaatsnamen verwijzen hier naar; denk maar aan de Amerstraat in Aarschot of de Kaai in Diest. Andere, minder bekende, zijn de Rosemeir-amer in Rommelaar, de Stuyenhamer aan het vroegere Stuyenhof tussen Betekom en Aarschot en de Amerbeemd te Betekom. Op deze laatste werden kolen en gerst voor de nabijgelegen bierbrouwerij 'De Schrans' gelost. Tot in de eerste helft van de 20e eeuw deden amers ook dienst voor

Aarschot, omstreeks 1900 © Uit de collectie van Stadsarchief Aarschot

het laden en lossen van baksteen, hout en ijzerzandsteen. Op een foto uit Aarschot aan het begin van de 20e eeuw zie je de boomstammen op de kaai liggen.

ARK

Sluis op een gracht of beek aan de monding in een rivier die de bevoëing en/of de afwatering van de komgronden regelde. Hierdoor kon men overstromingen op de broeken en beemden vermijden of de duur ervan beter regelen. Verschillende beeknamen verwijzen hier nog naar, bijvoorbeeld de Arkebeek (momenteel Herkebeek) in Werchter.

ASPERGETEELT

Vele boeren gingen na de Tweede Wereldoorlog op zoek naar een nieuwe bron van inkomsten. Door de tegenvallende hooiopbrengsten zochten ze, vooral in de omgeving van Werchter, hun heil in de aspergeteelt. Men teelde ze op de donken, de hogergelegen delen van de vallei. De zandige ondergrond was er ideaal. Ook op de Voortberg in Testelt lag er een klein perceeltje.

'Eerst zaai je de plantjes eind maart, begin april in rijen. De planten die daar uit groeien graaf je het volgende jaar ongeveer 40 centimeter diep in de grond. Pas na twee jaar kan je beginnen oogsten. Op een aspergeveld zie je vaak ook bedden. Die worden elk jaar verhoogd. Hoe ouder de planten immers worden, hoe hoger de wortels komen. Na de oogst werden de asperges in busseltjes van 800 gram gebonden en verkocht. Asperges telen is heel arbeidsintensief. In de tijd van mijn vader, ik spreek van de jaren 1930, verdiende je er nog goed geld mee.'

Domien Van Brusselen, °1932

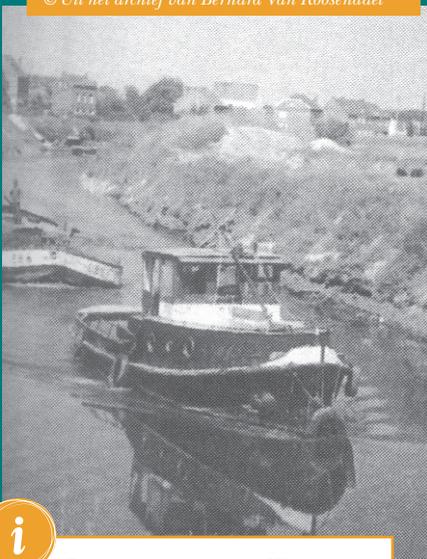

Werchter, jaren 1950
© Uit het archief van Willy Bollens

Tegenwoordig is in de Demervallei de aspergeteelt op sterven na dood. Tegenvallende prijzen en het arbeidsintensieve karakter deden de teelt de das om. Met de asperges verdween ook de rugstreep- en knoflookpad. Deze padden verstopten zich overdag graag in mulle zandduinen zoals die vroeger veel voorkwamen in de heidegebieden rond Aarschot, Rotselaar, Tremelo en Keerbergen.

Na de ontginning of bebossing hiervan vonden de diertjes in de aspergebedden een ideaal toevluchtsoord. De zandige ondergrond zorgde ervoor dat de dieren zich makkelijk konden ingraven en door de nabijheid van de vallei waren de paai-gronden nooit veraf.

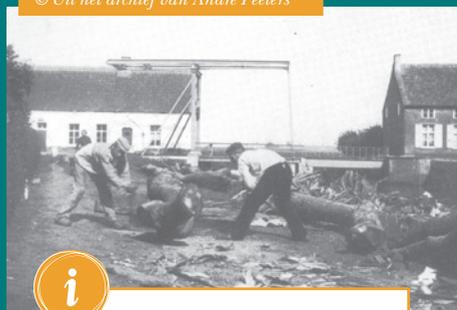
© Uit het archief van Bernard Van Roosendael

i

Baggeren van de demer, Werchter, begin jaren 1970

© Uit het archief van André Peeters

i

'Berdzagers op de oevers van de demer in testelt, rond 1890'

B

BAGGER

Synoniem voor natte turf, bekomen en opgedolven ('opgebaggerd') uit natte valleigronden. Soms ook wel 'baggelt' genoemd. In Messelbroek kennen we het gebied de Baggelt en de turfviervers in het Vierkensbroek (kant Testelt) worden ook 'baggerkuilen' genoemd.

BAGGEREN

Het uitdiepen van de Demer gebeurde vanaf de middeleeuwen sporadisch ten behoeve van de **scheepvaart**. Een echte trendbreuk kwam er bij de grootschalige **rechttrekkingen** van de rivier in de 19e

en 20e eeuw. Uitdiepingen van 1,5 meter waren geen uitzondering en moesten de vallei van de ergste **overstromingen** behoeden en vooral droge landbouwgronden opleveren.

De breuk met het verleden kon niet groter zijn. Terwijl vroeger de **landbouw** het Demerwater omwille van zijn vruchtbare slib omarmde werd steeds vaker alles op een zo efficiënt mogelijke ontwatering gericht.

BEEMD

In de volksmond vooral bekend als 'de bemme'. Deze percelen overstromden, in tegenstelling tot **eussels**. Ze werden voornamelijk als **hooiland** gebruikt, soms met nabegrazing. Heel wat toponiemen verwijzen er naar, zoals de Amerbeemd in Betekom of de Kloosterbeemden in

Zichem. Beemden zijn oorspronkelijk geprivatiseerde gronden in het **broek** en werden niet als **gemene weigronden** gebruikt. Eussels verwijzen meer specifiek naar grond van de feodale heer die met hagen van de gemene gronden werden afgeschermd. Doorheen de eeuwen zijn de verschillende termen steeds meer door elkaar gebruikt.

BERDZAGERS

Boomzagers die het hout, vaak eik, in overlangse stukken sneden en bewerkten. Het was zwaar werk dat bovendien een zekere handigheid vereiste. Met hun eenvoudige werktuigen en stielkennis zorgden de berdzagers eeuwenlang voor de balken in kerktorens en de gebinten van de huizen. Het vak verdween in de jaren 1930 door de invoering van goedkoop bewerkte houtsoorten uit het buitenland en door de toenemende mechanisering.

BIERBROUWERIJEN

'Weet je dat te Aarschot de **Aarschotsche Bruine**, te Diest het **Diestersch** en te

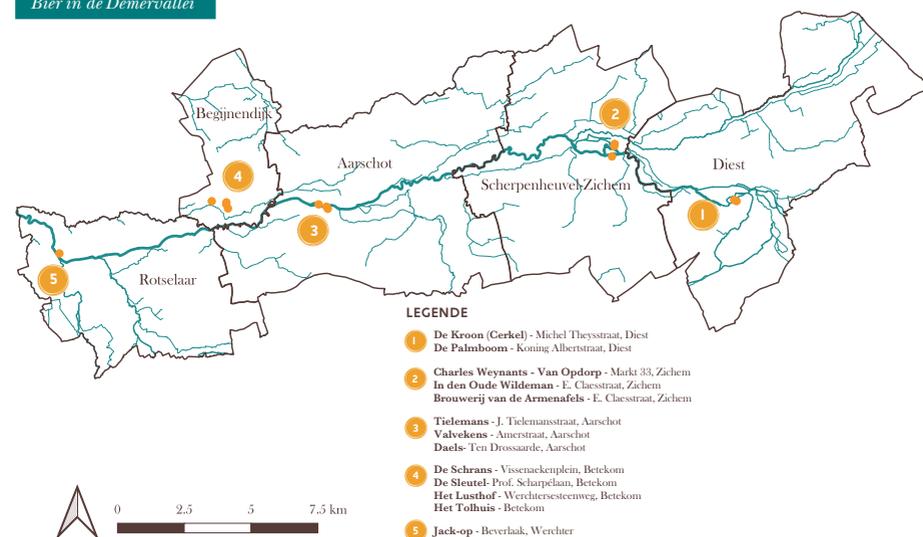
Werchter de **Jack-Op** gebrouwen worden van het water van onze Demer en dat het daarom juist zo'n goed bier is?'

Ernest Claes, 1923

Een dorp of stad zonder brouwerij was vroeger ondenkbaar. Vele boeren in de regio begonnen als bijverdienste bier te brouwen. Met de tijd groeiden enkele bedrijfjes uit tot grote brouwerijen. In Diest was bier eeuwenlang dé belangrijkste bron van inkomsten. Maar ook in Werchter, Betekom, Aarschot en Zichem waren er brouwerijen. Zowat allemaal gelegen aan de rand van of in de Demervallei.

Ze bepaalden in grote mate het culturele leven van de stad of het dorp. In Werchter werden in de brouwerij toneelstukken voor de arbeiders opgevoerd. In Betekom werden er zelfs biertonnenwedstrijden gehouden. Enkele van de bedrijven brouwden met Demerwater. In Diest gebruikten sommigen de befaamde 'schroef van Archimedes' om het water boven te halen.

Bier in de Demervallei

Anderen gebruikten het meer zuivere bronwater in de nabijheid van de rivier of haar zijbeken. De vallei herbergde enkele bekende bieren zoals de Jack-Op, de Aarschotse Bruine of het Gildenbier.

'Als reactie op de Jack-Op in Werchter brouwde men in Zichem op de Markt de Jack-Af. Het was zo onze manier om de anderen de loef af te steken.'

Felix Van Meeuwen, °1933

Meerdere studentenkringen in Leuven eerden de Demerbieren. In de studentencodexen werd meermaals, zoals bij de studentendoop, met lof over de Jack-Op gezongen.

*Toen kwam er de dag dat hij groot werd:
Hij ging voor het eerst naar de club.
Hij werd gedoopt en hij dronk er Jack-Op.
En gaf voor het bier zijn meisje op.*

Al in de 19e eeuw boette de biernijverheid in onze regio aan belang in. Eén van de laatste brouwerijen, Cerckel in Diest, sloot in 1979 door de steeds zwaardere concurrentie de deuren. Een stukje Demergeschiedenis ging verloren...

Ook de Jack-op en De Aarschotse Bruine verdwenen, maar dankzij de gemeente Rotselaar en stad Aarschot, werden deze bieren weer in het leven geroepen. In Aarschot werd een gedeelte van de Gasthuisschuur omgebouwd tot huisbrouwerij, waar de Aarschotse Bruine opnieuw gebrouwen wordt. Gemeente Rotselaar gaf opdracht aan brouwerij

DE DEMER BRENGT LEVEN IN DE BROUWERIJ

Diest, jaren 1930 ©
Uit het archief van Werkgroep CCBD

Frank voor het brouwen van de Jack-op. Er worden slechts 20 000 flesjes per jaar gebrouwen, dewelke te verkrijgen zijn bij de lokale handelaars in Werchter.

In Diest Kan je nog steeds terecht bij ambachtelijke brouwerij De Loterbol.

BLEEK

Plaats waar het linnen werd gebleekt. Het linnen werd aan de zon blootgesteld om wit te worden. Vaak verwijst het ook naar een plek waar kleren en linnen in de rivier of **gracht** werden gewassen, zoals 'De Bleek' aan de Demer in Diest. Witgoed werd op tal van plaatsen gewassen. Op foto's van rond 1930 zien we de Gasthuiszusters uit Diest dit in een zijtak van de Demer, de Verversgracht, doen.

BOMPUTTEN

Mei 1944, de landing in Normandië is in volle voorbereiding. Aarschot wordt, als belangrijk spoorwegenknooppunt, verschillende malen gebombardeerd. Grote delen van de stad worden in de as gelegd. Sommige bommen missen hun doel en komen in het Vorsdonkbus in Gelrode terecht.

'Eigenlijk wilden ze de nabijegelegen spoorweg bombarderen maar ze hebben die elke keer gemist. Eén van de bombardementen heb ik zien gebeuren. Dat was overdag. We zaten toen thuis en we hoorden de vliegers aankomen. De sirenes loeiden en de mensen liepen naar hun schuilkelders. De vliegtuigen kwamen laag boven de Eikelberg en lieten hun bommen vallen.'

Jef Vervoort, °1933

Hierdoor liggen tal van de bomkraters verspreid in het Vorsdonkbus en zijn ze een toevluchtsoord voor tal van amfibieën geworden.

'In de plassen vond je soms spriet, dat zijn eigenlijk houtstronken die je in de turf kon aantreffen. Ze waren ideaal brandhout. Veel van de bomputten werden later met afval toegegooid.'

Jef Vervoort, °1933

BRANDGANG

Bij brand werd het water van de Demer als bluswater aangewend. Vandaar ook dat er in dorpen en steden tussen de huizen brandgangen van het centrum naar de rivier liepen. Aan de vroegere Verversgracht in Diest is dit nog goed zichtbaar. Op de markt in Zichem is er ook een Brandpoort die nog steeds op de Demer uitgeeft.

BROEK

Het verschil met beemd is subtiel. Een broek is ten alle tijde een vochtige, natte plaats naast de rivier. Dit kunnen graasweiden, **hooilanden** of **broekbossen** zijn. Een beemd daarentegen verwijst specifiek naar de privé-hooilanden met eventuele nabegrazing. Het moerassige karakter van broeken is dikwijls een gevolg van opborrelend grondwater. Eigenlijk is een broek de overgang tussen water en land. Broeken waren oorspronkelijk **gemene weides** die vanaf een bepaald tijdstip werden begraasd. Vlakbij het **kasteel** van Schoonhoven tussen Aarschot en Rillaar waren de beemden en broeken gescheiden door een brede gracht. Enkel bij deze laatste mocht er na het afhalen van het hooi vrij worden beweide. Iedereen mocht er tussen 15 augustus en 1 mei zijn dieren laten grazen. Op de beemden, de volledig geprivatiseerde gronden, mocht dit uiteraard niet.

BROEKBOS

Bos in valleigebied met een hoge grondwaterstand. Naast elen kan je er ook wilgen en es aantreffen. Broekbossen werden als hakhout beheerd. Eén van de ecologisch waardevolste broekbossen van

Vlaanderen ligt in de Demervallei, nl. het Vorsdonkbos te Gelrode. Het herbergt een unieke fauna en flora en is een restant van de broekbossen die ooit heel de vallei besloegen. Dit gebied was heel wat minder geschikt voor **landbouw** dan andere delen van de vallei. Het ligt bovendien aan de voet van ijzerandsteenheuvels. Het water dat op die heuvels in de bodem dringt, zoekt zijn weg door de ondergrond om veel later aan de voet van de heuvelflank op te borrelen. Massa's bijzonder zuiver kwelwater komen zo terecht in het Vorsdonkbos, zowat het laagste punt van het Hageland.

'Ik herinner me dat ik als kleine jongen samen met mijn vader door het Vorsdonkbos liep. De lage delen waren volledig onder water gelopen, wat tot midden de jaren 1970 een jaarlijks terugkerend fenomeen was. Ik heb dat dus enkel nog in mijn jongste jaren gezien. Het broekbos was toen helemaal toegevroren. We wandelden over een

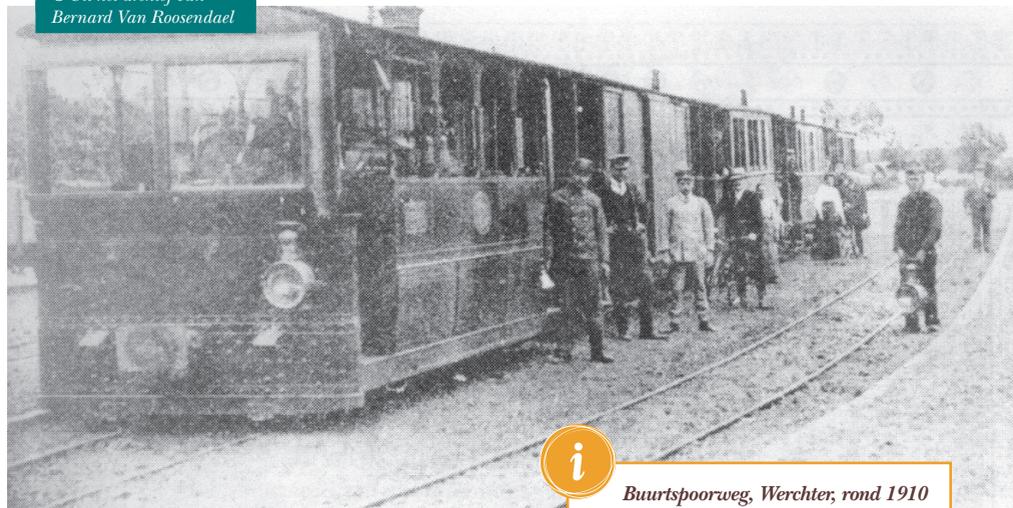
grote ijsvlakte. Door de wind en de beweging van de boomstammen begon het ijs plots oorverdovend te kraken. De scheuren deinden in alle richtingen uit. Ik had zo een schrik dat ik me aan mijn vaders broekspijpen vasthield. Als kleine jongen maakte het een geweldige indruk op mij.'

Luc Vervoort, °1963

BUURTSPOORWEG

De stoomtramlijn Haacht-Werchter-Betekom-Aarschot werd geopend op 3 december 1901 en zorgde voor een vlottere verbinding met Brussel. Tijdens de Eerste Wereldoorlog liet de bezetter de tramlijn afbreken, maar in 1920 werd ze opnieuw aangelegd en plechtig heropend. De buurtspoorweg zorgde voor de eerste industrialisatie in de Demervallei. **Brouwerijen, melkerijen** en steenbakkerijen kenden dankzij deze tramlijn hun hoogdagen. In 1953 werd de buurtspoorweg uiteindelijk opgedoekt.

© Uit het archief van Bernard Van Roosendaal

Buurtspoorweg, Werchter, rond 1910

COUPURE

Voor velen een begrip en bekend als 'het kaper'. Eigenlijk gaat het om een afgesneden rivierarm. De Demer meanderde vroeger vrij door het landschap. Vanaf de middeleeuwen, maar vooral in de 19e eeuw, werd de rivier rechtgetrokken en gekanaliseerd. Ter illustratie van dit bochtenwerk kan je op oude kaarten het aantal **meanders** tellen en dit vergelijken met de huidige situatie.

Tussen 1759 en 1775 telde de Demer tussen 's Hertogenmolens in Aarschot en het kasteel van Rivieren in Gelrode niet minder dan 37 meanders. Tegenwoordig zijn dit er slechts zes. Tal van de coupures zijn nog steeds als een opgedroogde bedding in het landschap te herkennen. Vaak volgen bomerijen de vroegere loop van de Demer. Na de **rechttrekking** werden de coupures verkocht. De nieuwe eigenaars verhuurden ze aan vissers. Sommige bleven door de hoge grondwaterstand steeds water houden en bevatten daarom vaak unieke vissoorten zoals onze enige inheemse karper: de kroeskarper, in de volksmond ook wel 'zonnevis' genoemd.

'Door het kalme water waren het ideale plekken om te vissen. Je vond er nog lauw [zeelt]. Je ziet die nu bijna niet meer. Dat waren zo van die vissen met bruine vinnen en kleine schubben. Gouden vissen precies.'

Jef Vervoort, °1933

Op de oevers vond je wilgen die door **mandenvlechters** als **hakhout** werden gebruikt. Coupures waren ook het

geliefde speelterrein voor vele kinderen die er een frisse duik kwamen nemen. Het water was er minder gevaarlijk dan in de Demer. Je leerde er **zwemmen**, alvorens het ruwere water van de rivier te trotseren. Verschillende coupures zijn vanaf de jaren 1950 met vuilnis dichtgegooid. Vele van die stortens werden in brand gestoken. Verspreid over de vallei zag je hierdoor her en der zwarte rookpluimen opstijgen.

DEMERGOTIEK

Deze typische bouwstijl voor de regio Noord-Hageland is een variant van de Brabantse gotiek waar het stadhuis van Leuven het bekendste voorbeeld van is. De Demergotiek maakt gebruik van ijzerandsteen en kent weinig beeldhouwwerk. De mooiste voorbeelden zijn de Sint-Sulpitiuskerk in Diest en de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Aarschot. In deze laatste wisselt roestbruine ijzerandsteen zich met kalkandsteen af. Naast de esthetische waarde had dit vooral een bouwkundig voordeel. Door de speklagen kan een barst in de ene steensoort zich minder makkelijk verplaatsen in de andere waardoor de stevigheid van het gebouw gewaarborgd blijft. De stenen, ontgonnen op de heuvels aan de rand van de vallei, werden met platbodems over de Demer en haar zijrivieren aangevoerd.

DEMERTREFPLAATSEN

Op vijf verschillende locaties in de Demervallei werden recreatieve trefplaatsen gecreëerd. Deze kaderen in het project 'Ontmoet de Demer', waarmee de troeven van de Demervallei in de

kijker gezet worden. Je kan picknicken aan de meanderende tafel in Langdorp of aan boord van de platboot in Zichem, wandelen tussen de boomkruinen in Werchter, verpozen in de kanonnen in Diest of uitkijken over de Demer vanuit het tolhuis in Betekom.

DIJK

Al sinds de middeleeuwen heeft men de Demer ingedijkt om landbouwgronden en woonkernen tegen overstromingen te beschermen. Vooral vanaf het begin van de 20e eeuw werden de dijken opmerkelijk hoger en breder. Tussen Aarschot en Werchter vonden vanaf 1976 de laatste grote verstevigingswerken plaats. De Demer tussen Diest en Langdorp ontstong lange tijd de dans en kreeg pas begin jaren 1990 dijken. Stroomopwaarts

© RLNH

i

Fundamente donjon van kasteel van rivieren, Gelrode

aan de kerk van Langdorp is nog een stuk van de rivier dat zo goed als onbedijkt is. Sommige dijken liggen trouwens niet langs de rivier maar staan er haaks op en hebben ondermeer als doel om de erop gelegen weg te allen tijde droog te houden. Een goed voorbeeld daarvan is de 'Dijk van Rivieren', nu de Begijnendijkse en Gelroodse Steenweg te Gelrode en Betekom of de Testeltse 'Dijk'.

DONJON

Middeleeuwse woontoren, meestal op een motte of kunstmatige heuvel gebouwd en omgeven door een ringgracht. De Demer kende een belangrijke strategische functie. Vandaar dat verschillende donjons langs de rivier werden gebouwd, denk maar aan de **Maagdentoren** in Zichem of de opgegraven fundamenten die gevonden werden aan het **Kasteel** van Rivieren in Gelrode.

DONK

Hoger gelegen zandrug in een vallei. Vaak liggen deze ruggen slechts twee meter boven het omliggende landschap, net genoeg om aan de ergste overstromingen te ontsnappen. Sommige, zoals de Vorsdonk in Gelrode, overschrijden de 15 meter. Donken, ook wel rivierduinen genoemd, ontstonden op het einde van de laatste ijstijd, ongeveer 11.500 jaar geleden. Van oudsher hebben ze op de mens een grote aantrekkingskracht uitgeoefend. In vergelijking met de rest van de Demervallei zijn de archeologische vondsten rond donken, bijvoorbeeld in Gelrode, opvallend talrijk. Later werden er ook kasteelsites op gebouwd. De zandige ondergrond was er bovendien ideaal om in de 20e eeuw asperges op te telen. Verder haalde men er zand om decoratieve zandsculpturen in de voorkamer mee te maken (cf. zandwassen). Tal van plaatsnamen verwijzen er trouwens naar, denk maar aan Vorsdonk

in Gelrode, Delkensdonk in Langdorp of Hoogland in Werchter.

DRIES

Onbebouwd stuk land dat als gemeenschappelijke weide gebruikt werd, soms ook als marginaal akkerland om bijvoorbeeld haver op te telen. Vaak lag een dries in het midden van een dorp en werd het gebruikt als verzamelaarsplaats voor het vee, zoals de Markt in Zichem. Op de meeste driesen was er een veedrinkpoel die bij nood ook als bluswater werd gebruikt.

DWAALLICHTJES

Blauwachtig lichtje, dat 's nachts boven de moerassen dwaalde. Men geloofde dat deze lichtjes de zielen van ongedoopte of doodgeboren kinderen waren die de mensen het water in lokten. In het spaarzame licht van een kaars en in de nabijheid van een Leuvense stooft moet dit voor veel kinderen angstaanjagende verhalen hebben opgeleverd. In feite gaat het om methaan- of moerasgas dat langzaam ontbrandt. Glimwormen kunnen voor hetzelfde effect zorgen.

‘In de hete zomernachten hing er boven de moerassen van het broek een bleke smoor, en daarin verschenen de dwaallichten. Het is een angstwekkende verschijning. Eerst komt er een vage glans, als de weerschijn van een vuur, dan klaart door de nevel langzaam een rode vorm, nu hoog, dan laag, rond, langwerpig. Altijd verandert het en beweegt het, en stokstijf blijft degene die het beziet staan. En opeens is het of het rode licht hem ontdekt heeft, als een schicht komt het recht op hem toegevlogen, en dan is er maar één uitweg, lopen, lopen...’

Ernest Claes, ‘Jeugd’, 1940

© Uit het archief van Ernest Claesgenootschap

i

Ernest Claes in de Demerbroeken, Zichem, jaren 1950

fungeerde als pleisterplek voor rondtrekkende lieden die de meest vreemde verhalen aan het haardvuur vertelden en voor Claes een bron van inspiratie waren. Zijn literair talent viel al snel op en hij kreeg de kans om Germaanse filologie te gaan studeren aan de Katholieke Universiteit van Leuven. Na zijn studies was hij vertaler voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

Het bekendst is hij natuurlijk als auteur geworden. Als geen ander verwoordde hij het vroegere leven in de vallei. We kennen hem vooral als auteur van ‘De Witte van Zichem’ (1920), ‘Wannes Raps’ (1926),

E

EEK- OF EIKENSCHILLERS

Vooraf actief in de omgeving van Rillaar. Ze ont deden bomen, meestal eik, van hun schors (eek). Het kappen gebeurde van het voorjaar tot in juni door dagloners en kleine boeren. De mannen hakten het hout op de lengte af, terwijl kinderen met hamers op de bast klopten om hem los te maken. Vervolgens werd de groene bast op een aambeeld met de achterkant van een bijltje losgeslagen en werd de schors met een mes afgepeld. De vrouwen bonden de losse stukken bij elkaar. Deze werden vervolgens gedroogd en over de Demer naar de watermolens vervoerd waar de schors voor de leerlooiers werd vermalen. De aanwezige terpentine (looi zuur) in de schors was nodig voor het looi proces.

ERNEST CLAES

Geboren in 1885 in Zichem als jongste zoon van een landbouwersgezin met negen kinderen. De ouderlijke hoeve

‘Jeugd’ (1940), ‘De oude klok’ (1947) en ‘Floere het Fluwijn’ (1951). Zijn werk werd in ettelijke talen vertaald, tot het Turks en Hebreeuws toe. ‘Nest’ Claes overleed in 1968 en werd begraven in Averbode, in de schaduw van de abdijkerk. Zijn geboortehuis te Zichem werd als museum en als bezoekerscentrum voor de omliggende natuurgebieden ingericht.

‘Het is een schoon gezicht, die effen breede watervlakte, tusschen de donker-groene heuvels van Testelt en Averbode. Als de winter komt wordt het een groote ijsvlakte. Mijn ouderhuis stond langs de steenweg van Zichem op Averbode. Het water steeg tot tegen onzen tuin. In den winter hoorden we over die bevroren vlakte den ganschen nacht het ijs kraken en bersten, met daartusschen het piepen en fluiten van vreemde vogels, en we lagen in ons bed te luisteren en te rillen van angst.’

Ernest Claes, 1923

EUSSEL

Weiland in het **broek** dat niet overstroomde, vaak omringd door **hakhout** en gebruikt als graasweide. Het kan ook verwijzen naar pas ontgonnen terrein, bijvoorbeeld de Kleinhuisseussel in de Demerbroeken van Zichem of de Papeneussel in Werchter. Eussels waren steeds in privé-handen, vaak van feodale heren, en waren geen gemene weides. Vandaar dat ze met hagen, hekken of grachten afgeschermd werden van de **gemene weides**.

EZELDIJK

Aan de Ezeldijkmolen in Diest graasden ezels op de dijk. Deze lastdieren brachten het graan of de schors naar de watermolen waar het vervolgens werd gemalen. In afwachting liet men de dieren op de dijk los, vandaar de naam van de molen.

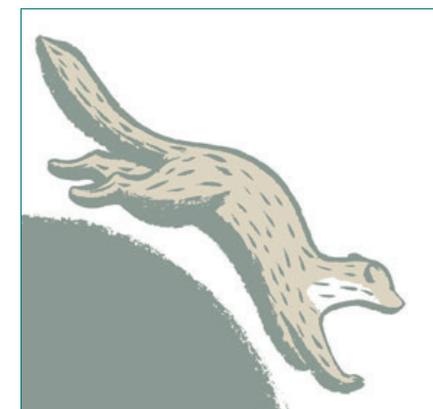
F

FLOERE HET FLUWIJN

Dierennovelle van Ernest Claes uit 1951 over een steenmarter. Eén van de meest gelauwerde boeken van de schrijver waarbij hij het dierenleven op een haast lyrische, maar toch realistisch harde manier weet te beschrijven. Een citaatje dat een blik werpt op het vroegere landschap in de vallei:

FLOERE, DE BEKENDSTE STEENMARTER VAN DE DEMERVALLEI

‘In de donkerste diepte onder de hooimijt heeft Wele, de moeder van Floere, haar nest gebouwd. De hooimijt ligt in het jachtgebied van Wele, dat zich uitstrekt langs de baan van Zichem naar Averbode, te noord- en oostkant begrensd door de beek die buigend door de beemden

sliert en naar het zuiden toe, achter het akkerland, door de Steenweg op Oxlaar. Het akkerland ligt hoger dan de beemden, en tussen de twee staat de brede houtkant van braam- en sleedorens, van varens, brem, geitenblad en wilde hop, waarvan de vezelige ranken en warrige stengels als pezen door elkaar verstrengelen en er een ondoordringbare muur tussen veld en weide van maken. Wele kent dit stuk van de wereld van end tot end, met zijn rijkdom aan voedsel, met zijn vijanden en gevaren, zijn schuilhoeken en geheimen.’ **Ernest Claes, Floere het Fluwijn, 1951**

FOLKLORE

De Demervallei heeft een rijk folkloristisch verleden. Overal was kermis het grootste feest van het jaar. Op zo'n momenten leek iedereen wel taarten of

vlaaien te bakken. Er werd steeds duchtig gedanst en gedronken. Het feesten moet de inwoners van de Demervallei in het bloed hebben gezeten. De eet- of teerfeesten en carnaval waren bijzonder populair. Net zoals in andere dorpen was dit in Werchter niet anders. De scheepstrekkingen vormde bijvoorbeeld een belangrijke schakel met de plaatselijke verenigingen. De gilde had twee grote feestdagen, de grootste op 24 juli op Sint-Jan de Doper. Op de tweede feestdag vierde men het jaarlijks kappen van de struiken op de overs van de Demer om het scheepstrekken te vergemakkelijken. Ook andere gildes, fanfares en verenigingen grepen elke mogelijkheid aan om te feesten. Vaak was de brouwerij Jack-Op daar de drijvende kracht achter.

FRANSE LINIE

Aan het begin van de 18e eeuw, meer bepaald tussen 1701 en 1713, werd de zogenaamde Spaanse Successieoorlog uitgevochten. Kort samengevat meende de Franse koning Lodewijk XIV dat zijn zoon aanspraak maakte op de Spaanse troon na het overlijden van Karel II van Spanje, die zelf op een Franse opvolger aanstuurde. De Oostenrijkse Habsburgers, ook rechthebbers op de troon, en de Engelsen verzetten zich hiertegen. Hierop allieerden de Fransen, Spanjaarden en Beieren zich. Een Europees conflict was geboren. Er werden versterkingen gemaakt van Merksem bij Antwerpen tot Hoei. De verdedigingslinie passeerde Aarschot. Vandaar ook de Franse Liniestraat, gelegen aan de rand van de vallei. In 1705 werd deze Linie, niet meer dan een aarden wal beschermd door grachten, ten oosten van Aarschot door de Engelse troepen doorbroken en werd er tussen Werchter en Booischot een nieuwe opgetrokken om de doorgang naar Antwerpen te versperren, de zogenaamde Spaanse Linie.

GAFFEL

Tweetandige vork die werd gebruikt voor het opsteken van hooi, graanschoven en mest. Soms noemt men het werktuig ook hooivork. Er bestaan zelfs een aantal spreekwoorden waarin gaffel naar voren komt, zoals 'hij zal dat hooi wel op zijn gaffel krijgen' wat zoveel betekent als 'hij zal daar wel in slagen'.

GEMENE WEIDE

Graasweides in het broek die door iedereen gedurende een bepaalde periode van het jaar werden gebruikt.

'Van begin oktober tot ergens in april mocht iedereen zijn koeien op de hooilanden aan de kerk van Langdorp laten grazen. Daarna werd zowat heel de vallei gehooid.'

Jef Wuyts, °1931

Dit gemene recht stamde uit de Frankische tijd (3e-10e eeuw) en werd in de daarop volgende eeuwen steeds meer beperkt. Eerst door de opkomst van de feodale rechten van de heren en uiteindelijk door de steeds verdergaande privatisering als gevolg van de Franse Revolutie. Gronden in handen van adel en kerk, waaronder vele valleigronden, kwamen in privéhanden en werden omgevormd van broek naar beemd. Toch bleven opvallend veel gronden in de Demervallei tot in de jaren 1950 gemene weides. Het was een recht waar velen belang aan hechtten. Een bekend voorval van de bestreden privatisering is de 'Boekweitberg' midden in het Vierkensbroek (Middelbroek) van

Zichem. De eigenaar wilde er in het begin van de 20ste eeuw geen gemene rechten meer toestaan. Het resultaat liet niet lang op zich wachten; 's nachts werd een nieuw gebouwde schuur op de Boekweitberg door de lokale bevolking afgebroken om zo hun gemene rechten met harde hand terug af te dwingen. Uiteindelijk kon de privatisering niet worden tegengehouden en verschenen er steeds meer afspanningen en prikkeldraden in de vallei.

GET

Dialectnaam voor donker, drassig, ijzerhoudend kwelwater dat met een filtersysteem van houtskool, zand en stro in een oude melkkan gezuiverd en gebruikt werd om ontstoken ogen mee te reinigen. Van oudsher kende men aan dit water een geneeskrachtige werking toe.

GRACHT

In de vallei werden naast 'Leigrachten' of 'Laken' ook talrijke grachten aangelegd om het overtollige regenwater uit wei- en hooilanden af te voeren. Regenwater verzuurde immers de hooilanden, iets wat absoluut moest worden vermeden om de opbrengst en de kwaliteit van het hooi te vrijwaren. Bij vloeiveiden daarentegen brachten de grachten het slibrijke en dus vruchtbare Demerwater aan. Tijdens de winter werden ze door boeren of gemeentearbeiders met een beerlepel schoongemaakt en de kanten met een zouw- of zoefmes afgestoken. Het slib werd op de hooilanden als meststof uitgesmeerd. Het onderhoud van de grachten was van groot belang voor de landbouw. Soms werden ze door boeren als voedrinkplaats uitgediept en verbreed. Bovendien gaven de meeste grachten ook de perceelsgrenzen aan en werden ze soms aan de rand met knoteiken of-wilgen beplant.

© Uit het archief van KWB Werchter

i

Reclame voor bierbrouwerij Jack-Op te Werchter, begin 20e eeuw

HAKHOUT

Dit is een term die gegeven wordt aan hout dat voor gebruik gekapt wordt. De boom of struik werd daarbij net boven de stambasis gekapt. Op de overblijvende stronk werd soms een twijg gespaard waarlangs de boom of struik opnieuw kon groeien. Verschillende moerasbossen in de vallei, bijvoorbeeld het Vorsdonkbos in Gelrode of het Banhoutbroek in Zichem, werden regelmatig op deze manier gekapt. De omlooptijd bedroeg gewoonlijk 5 à 10 jaar, naargelang de voorkeur voor 'rijshout' of brandhout.

'Op regelmatige afstanden werden er bomen een stukje van hun schors ontdaan en genummerd. Daarna werd het bos in perceeltjes verdeeld en per opbod verhuurd of verkocht. Na de kap werden de twijgen en takken in mutsaarden bij

elkaar gebonden die dan als brandhout voor de bakovens kon worden gebruikt.'

Jef Wuyts, °1931

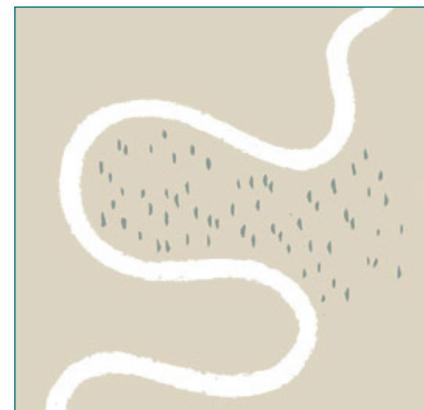
Tot aan de opkomst van steenkool was geriefhout, naast turf, zowat de enige energiebron. Vele bossen in de regio zijn nog steeds herkenbaar door dit vroegere landgebruik. In plaats van enkelvoudige stammen bestaan hakhoutbestanden uit bomen met meerdere basistakken. Het geeft de bossen een onmiskenbaar uitzicht.

HAM

Weiland dat ingesloten is tussen een oude Demermeander, afgeleid van 'inham'. Denk bijvoorbeeld maar aan de Hamstraat in Werchter of de Hemmekes in Zichem. Een ham kan ook naar een gehucht, akker, enz verwijzen. Van zodra iets ingesloten is door een meander noemt men het een ham.

HAREN

Scherpen van de zeis, die het best vlijmscherp werkt. Tijdens het haren wordt het

snijvlak van het blad langs de rand naar buiten gedreven met een haarhamer op een haar-spit of aambeeld. Met heel wat geduld ontstaat dan een dunne, 'haarscherpe' rand. Voor de bewerking is heel wat vakkennis vereist. Wanneer het hooi werd afgedaan was er altijd iemand aanwezig die de zeisen de hele dag haarde. Daarna kon men de bladen oppervlakkig scherp met een wetsteen, een soort schuursteen die onder andere in Vielsalm werd ontgonnen.

HERMEANDERING

Onder impuls van het Sigmaplans Demervallei, worden er de komende jaren verschillende afgesneden rivierbochten herenigd met de Demer. Door verschillende meanders tussen Werchter en Diest opnieuw op de Demer aan te sluiten, wordt enerzijds extra stroomruimte aan de rivier gegeven, wat een troef is om overstromingen te voorkomen. Anderzijds geeft het een injectie aan de natuur in de verdroogde vallei.

Na de werken zal de Demer zo'n 11 kilometer langer zijn dan ervoor.

HOOIEN

Zowat heel de Demervallei bestond vroeger uit hooiland, met Zichem als centrum. Hooimarchants, zoals de families Van Meeuwen en Weynants, kochten er hooi van de boeren op. Dit hooi werd uitgevoerd naar Brussel en Antwerpen, o.a. voor de cavalerie van het Belgisch leger. Hooi was zowat het enige exportproduct van betekenis voor de vallei en was de drijfveer van de landbouw in de regio. In Zichem was er zelfs een

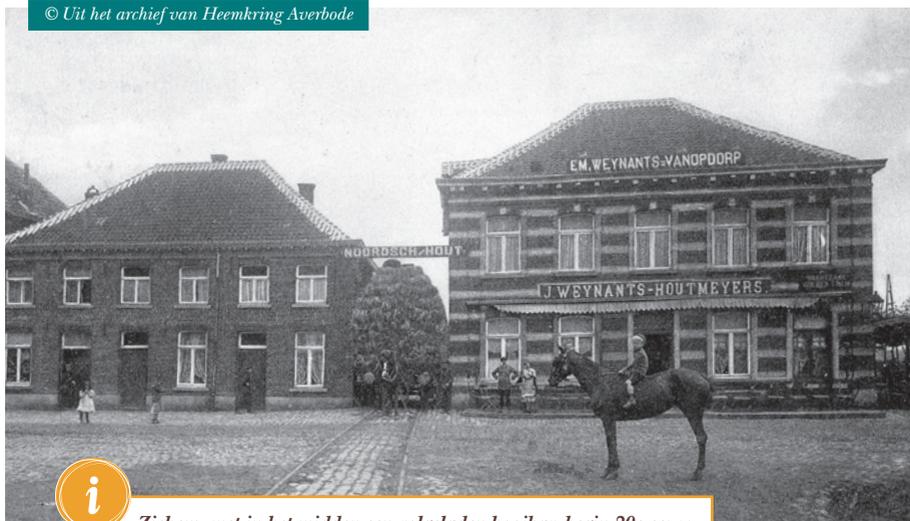
© Uit het archief van André Peeters - Testelt, 1960

© Vilda - Vinkenbergh - meander

In het voorjaar van 2019 werd in het kader van Sigma een eerste meander heraangesloten.

Zichem, met in het midden een volgeladen hooikar, begin 20e eeuw

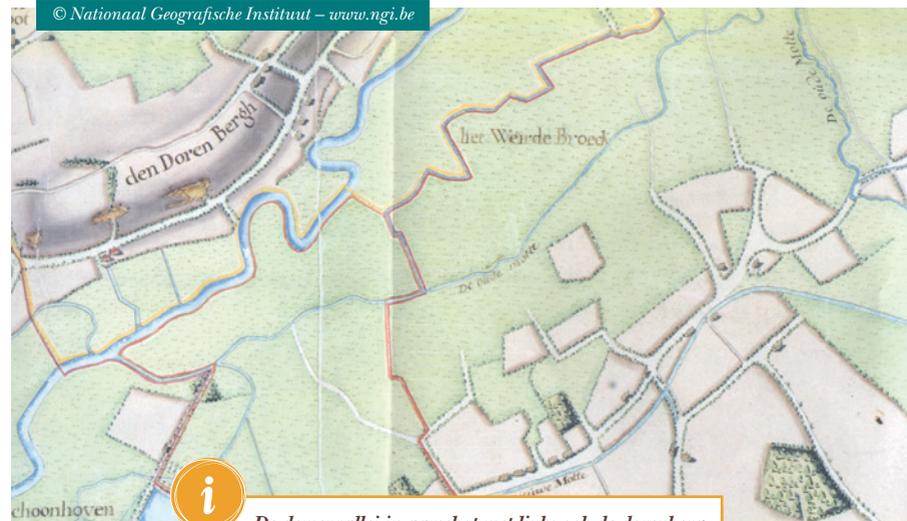
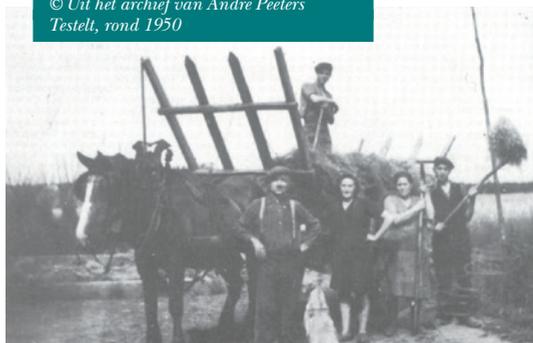
aparte spoorlijn aan het station waar de wagons met hooi werden volgeladen. Tijdens het hooiseizoen lag de omgeving van het station vol met bussels hooi.

Doorgaans werd er tweemaal per seizoen gehooïd. Een eerste keer in juni en een tweede in augustus, de toemaat die geschikt was als bijvoer voor de runderen. Iedereen hielp mee, ook de kinderen. Het hooien gebeurde best 's morgens als het gras nog wat nat was van de dauw. In de regio heeft men daar een passende zeggwijze voor: 'Een baard kan je ook niet droog scheren'.

'Verdorie dat was pas zwaar werken. We moesten altijd het weerbericht volgen. Als het een paar dagen na elkaar mooi weer was deden alle boeren het hooi af. We hielpen elkaar ook, uit vriendschap. Na het hooien moest het gras een aantal dagen worden gekeerd om het sneller te laten drogen. Meestal deden de vrouwen dit 's morgens en 's avonds werd het dan bij elkaar geritseld.'

Frans Peeters, °1911

Er werd haast overal gehooïd. Niets ging verloren. In het Vorsdonkbos werd zelfs op het trilveen gras afgevoerd. De natte stukken werden verhuurd aan arme boeren, de droge kwamen toe aan de rijkere landbouwers. Vaak lagen deze hooilanden door mekaar. Terwijl de ene zat te zwoegen om zijn hooi droog te krijgen had de andere kwaliteitshooi. Hooi werd meestal 'op stam' verkocht tijdens openbare verkoopdagen. Ook in de broeken was de verkoop van gras als hooi een privaat recht waarvan de

De demervallei in aarschot met links ook de dorenberg

opbrengst volledig aan de eigenaars toekwam. Het werd, net als bij hakhoutbestanden, in repen verpacht. Om te vermijden dat reeds verhuurd land toch door iemand anders zou worden gehooïd werd het geschalmd. Een stok met een bussel stro betekende dat het land op korte termijn zou worden gehooïd. Door de opkomst van de auto, het daarmee gepaard gaande verminderende gebruik van paarden en de lage opbrengst werden vanaf de jaren 1950 steeds meer hooilanden met populieren beplant en verloor de vallei zijn karakter.

HOOIMIJT

Nadat het hooi droog was werd het in mijten opgestapeld, meestal vlakbij de boerderij. Het waren stuk voor stuk kleine bouwwerkjes. Onderaan bevonden zich takken om opstijgend water tegen te houden. Het hooi moest, om rotting tegen te gaan, immers altijd droog worden gehouden. Bovenaan de hooimijt bevond zich een deken van gevlochten roggenstro. Ook de slagregenzijde werd op deze manier beschermd. Na de Tweede

Wereldoorlog vervingen zeilen het stro. Het geheel werd samengehouden door een rechtopstaande stok die er bovenuit stak. Soms werd er op deze stok een oude klomp gehangen.

HOUTKANT

'Langs de grachten stonden soms hagen om de percelen wat af te zetten maar dat was aan de rand van de vallei. Voor de rest was het helemaal open.'

Jef Vervoort, °1933

Hoewel de Demervallei in een recent verleden een heel open karakter kende suggeren een aantal oude kaarten het gebruik van hagen en houtkanten aan de rand van de vallei. Op bovenstaande kaart van Jan Baptist Joris tussen 1759 en 1770 zien we dit duidelijk naar voren komen.

Tot in de jaren 1950 liep het vee in het voor- en najaar vrij rond in de broeken van de Demervallei. Door hagen, vaak meidoorn of elzenheggen, aan de rand van de vallei te plaatsen vermeed men dat de dieren zouden ontsnappen. Bovendien

waren ook de toegangswegen naar de vallei met hagen afgezet zodat de dieren van en naar de boerderij werden geleid. Vaak was daar zelfs geen koehoeder voor nodig. De dieren deden het op eigen houtje.

toegevoren. Duizenden mensen gingen toen op de weilanden schaatsen. Je moest maar één weg [de huidige Begijnendijkse steenweg] over om van Aarschot naar Werchter te gaan.'

Jef Vervoort, °1933

IJZEROER

Moerasijzererts die ondermeer werd ontgonnen in Zallaken (Rotselaar).

'Die ijzersteen haalde men op ongeveer 100 meter van de Demer uit de grond. Je ziet nog altijd de plaatsen waar dat gebeurde. De zonken zijn ongeveer nog een halve meter diep.'

Jef Wuyts, °1931

Dit soort van ijzerzandsteen werd vervoerd naar Forges de Clabecq voor de extractie van ijzererts. Hetzelfde gebeurde in de jaren 1930 op de Middelberg (Ijzerenberg) in Rotselaar. Verspreid over heel de vallei kan je nog moerasijzererts aantreffen. In tegenstelling tot de ijzerzandsteenbanken op de heuvels zijn deze in de valleien veel dunner, maximaal 50 cm dik. Na ontginning ontstaat op

dezelfde plaats opnieuw ijzeroer. Het is een gevolg van ijzerhoudend grondwater dat in aanraking komt met humusrijke gronden en ijzerverbindingen vormt. Wanneer dit vervolgens in contact komt met lucht oxideren de verbindingen en slaan ze als brokken neer. Na verloop van tijd ontstaat hieruit ijzeroer. Meestal bevinden de beste banken zich op een meter diep hoewel ze ook aan de oppervlakte kunnen worden aangetroffen. Net als ijzerzandsteen werd ijzeroer als bouwsteen gebruikt, bijvoorbeeld in het Palieterhof langs de Grote Nete te Booischot. Voorbeelden in de Demervallei zijn niet gekend. In andere regio's is er op veel grotere schaal ijzeroer ontgonnen. Het Midden-Limburgs vijverlandschap dankt er zijn oorsprong aan.

INUNDATIESYSTEEM

Tijdens de Tiendaagse Veldtocht in 1831 staken de Nederlanders in Diest de Demer over en bedreigden zo de pas bekomen Belgische onafhankelijkheid. Als reactie hierop werd de Demerstad wegens haar strategische en centrale ligging uitverkoren als vestingstad. In 1837 werd begonnen met de bouw van de nieuwe vestingen. De vestingbouw bestond uit 3 delen: de kernvesting, de Citadel en het Fort Leopold. Ter verdediging van de stad werd handig gebruik gemaakt van de Demer en de Zwarte Beek. Aan de noordoostelijke rand, waar de Demer de stad binnenstroomt, werd in 1841 een vernuftig overstromingsstelsel gebouwd dat toeliet de achterliggende weiden binnen 48 uur onder water te zetten, zodat men een mogelijke opmars kon stoppen. Het inundatiesysteem bestond uit twee op elkaar afgestemde onderdelen: de Saspoort met de waaiersluis en de Teerlings als spui. Waar vroeger de Demer door de stad liep werd de hoofdstroom nu omgeleid. Pas in 1963 werd de rivier volledig uit de stad verbannen,

al zijn er recent terug plannen om de Demer weer als vanouds door Diest te laten stromen. Het inundatiesysteem werd voor het laatst gebruikt bij het begin van de Tweede Wereldoorlog, tevergeefs zoals later zou blijken.

JACHT

Voor edellieden en rijke zakenlui was de Demervallei van oudsher een waar jachtparadijs. De hooilanden en moerassen herbergden heel wat kleinwild. Van beperkingen of controle was nauwelijks sprake, zeker in vergelijking met de huidige normen. Met jachthonden werd het wild opgejaagd om vervolgens te worden afgeschoten. Kasteel eigenaars nodigden vrienden uit op hun domein. Het was, nog meer dan nu, een edel vermaak. In de kastelen en landhuizen illustreerden schilderijen de nobele

IJSSCHAATSEN

Tot eind van de jaren 1970 kon je zowat elke winter van dorp tot dorp over de weilanden schaatsen. Voor jong en oud was het 'schaverdijnen' de ultieme winterpret. Prikkeldraad en wakken konden roet in het eten gooien, maar kon de pret niet bederven. Op zonnige winterdagen leek iedereen wel met zijn zelfgemaakte schaatsen en sleeën ('ijsstoelen') het ijs op te zoeken.

'Ik herinner me 1942. Het was toen een heel strenge winter. Zelfs de Demer was

© Uit het archief van Stadsarchief Aarschot

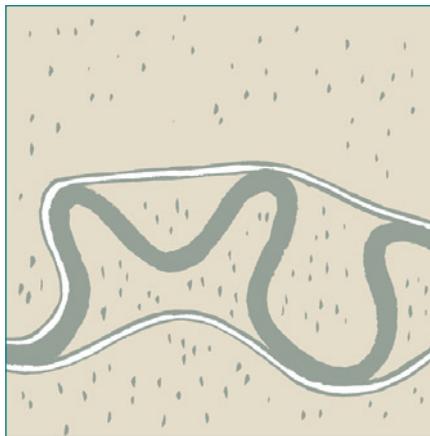
Ijsschaatsen aan 's hertogenmolens. In aarschot, 1929

jacht met honden. Afgeschoten dieren werden opgezet als teken van moed en kunde. De jacht was veel meer dan enkel een sport. Na de Belgische onafhankelijkheid, kwam hierin verandering. De jacht kwam binnen het handbereik van de gewone man wat niet wegnam dat stroperij streng werd vervolgd. Lokale jachtwachters moesten hierop toezien.

JAAGPAD

Pad langs de oevers van de rivier dat oorspronkelijk door de scheeptrekkers werd gebruikt. Om de vele meanders bij het terugkeren niet allemaal opnieuw te moeten afwandelen hadden de jaagpaden ook afsplitsingen die dwars door de weides of het veld liepen. Allerlei regels zorgden ervoor dat de paden gevrijwaard bleven. In 1845 mocht er pas op 7,80 meter van het jaagpad gebouwd worden zodat de scheep-trekkers steeds genoeg ruimte hadden. Een eeuw later werd dit teruggeschoefd tot 5 meter. De paden werden ook gebruikt om op waterwild, zoals wintertalingen, te jagen. Aan het begin van de 20e eeuw, na de teloorgang van de scheepvaart, verdwenen veel van de jaagpaden.

JENEVERSTOKERIJEN

Vooral geconcentreerd in Diest. Heel wat bierbrouwers stookten jenever omdat de ingrediënten voor beide dezelfde waren. Tijdens de Franse periode (eind 18e – begin 19e eeuw) bereikte deze nijverheid haar hoogtepunt met ongeveer 72 stokerijen. Het gaf de landbouw in de regio een belangrijke impuls. De afvalproducten van de stokerijen waren gedroomd veevoedsel. In de loop van de 19e eeuw boette de jeneverstokerijen aan belang in. Het laatste bedrijfje sloot in 1877 de deuren als gevolg van de concurrentie met de Nederlandse jenevers, de stijgende graanprijzen en een ongunstig belastingsstelsel.

KASTELEN

De Demervallei is uitzonderlijk rijk aan kastelen, sommige met een rijk verleden, zoals het Kasteel van Rivieren en Nieuwland in Gelrode, het kasteel van

Schoonhoven in Aarschot, het Rega's Hof in Rotselaar (Heikant), het Oranjekasteel in Zichem en het Grasboskasteel in Diest. Een aantal kastelen is inmiddels verdwenen, zoals het Bruggenhof in Betekom dat rond 1880 werd afgebroken. Het patroon van slotgrachten is nog steeds gedeeltelijk zichtbaar in het landschap. Vele van deze kastelen kregen in de 19e eeuw een Engelse landschapstuin, die mooi was ingebed in het omringende landschap. De tuin van het Kasteel van Rivieren had zelfs lusvormige wandelpaden tot in het Vorsdonkbos, met steeds als snijpunt het toen nieuw gebouwde kasteel. Op het Rega's Hof was er sprake van eilandtuinen en de tuin van het Elzenhof in Aarschot was dan weer bekend om zijn vele bloemperken.

'Mijn man onderhield dat mooi. God dat was toch schoon toen. Je moest dat zien. Iedereen sprak daar van. We hadden zelfs serres en een rotstuin.'

Leonie Vinckx, °1920

KLEIWINNING

'Mijn grootvader maakte als kareelbakker nog de Zichemse steen. Dat was nogal een goede, donkere baksteen met een uitstekende reputatie die van klei uit de oevers van de Demer werd gemaakt.'

Maurice Swinnen, °1946

De kleiwinning gebeurde op de oevers van de Demer. Vooral in Zichem in de Kloosterbeemden en in het Vierkensbroek deed men aan kleiwinning. In de putten moest men met blote voeten de klei

© Uit het archief van Yoan Van Gelder

Kareelbakkers, Zichem, begin 20e eeuw

tot modder stampen. De modder werd daarna in houten vormbakjes, 'gammen', gegoten. Vaak gebeurde dit door jonge mannen, soms zelfs kinderen. Het geheel werd gestapeld en te drogen gelegd in veldovens. De openingen werden opgevuld met stro, hout, kolengruis om het zo goed mogelijk te laten branden. Zowel voor- als achterkant van de veldovens bleef open zodat de wind vrij spel had en de stenen sneller konden drogen. Aan de buitenrand werd alles goed afgeplakt zodat het geheel goed warm bleef. Soms werd de wind zelfs in de veldovens 'gestuurd' met rieten of roggen matten. De ovens werden dag en nacht bewaakt. Pas na een aantal dagen waren de stenen droog.

KLOMPENMAKERS

Verspreid over de vallei kwamen tal van blokmakerijen voor. In Testelt had je de blokmakerij van de gebroeders Cuypers,

© Uit het archief van André Peeters

i

Blokmakerij Cuypers, Testelt, jaren 1930

ook gekend als 'Sjaskes blok'. Zij vervaardigden niet alleen klompen voor de boeren van het dorp, maar ook voor de winkels in Diest en omstreken. Als één van de eerste bedrijven in de regio mechaniseerden zij hun productie. In Gelrode werden de klompen met prachtige, rode bloemmotieven beschilderd. Voor het maken van klompen gebruikte men zacht hout, liefst van populieren, olmen of schietwilg. Vooral deze laatste was door het gemakkelijk te bewerken hout uitermate geschikt. Beukenhout werd gebruikt voor de duurdere versies. Olmen werden ook gebruikt om doodskisten van te vervaardigen. Langs de Moutlaak in Gelrode werden om die reden tal van olmen geplant en onderhouden.

KNOTEIK

Maar weinig mensen zijn vertrouwd met deze knotboom. De meesten kennen knotwilgenrijen, maar knoteiken zie je niet meer zo veel. Net als wilgen werden ze voor hun twijgen geknot. Men gebruikte het snoeihout voor het verwarmen van de woning en het stoken van de bakoven, voor afsluitingen, palen en hekken en als rijshout voor de erwtenteelt. De meeste knoteiken tref je aan langs de toegangswegen in de Demervallei nabij Zichem, Testelt, Langdorp en Betekom, vaak langs een gracht. Tot het begin van de 20e eeuw werd de schors van de stammen gekapt en in de plaatselijke wind- en watermolens tot 'run' vermalen. Deze werd aan de leerlooiers verkocht en was voor de boeren een welkome aanvulling van de schaarse inkomsten. De knoteik geeft bovendien levenskansen aan vele planten en dieren. In de soms rottende knot groeien eikenvarens of broeden steenuilen of gekraagde roodstaarten. Een knotbomenrij is ook een verbindingsweg voor tal van dieren die de open ruimte liever vermijden, zoals egels en vleermuizen.

KOEHOEDER

Op de gemene weides liet men, vooral in het voor- en najaar, het vee vrij rondlopen. Kinderen moesten de dieren in de gaten houden. Tweemaal per dag werden de runderen gemolken en naar de stal gebracht. Met een stok in de hand werden de dieren in toom gehouden. De koehoeders kenden de vallei als hun broekzak. Verradelijk natte stukken werden 'kwade hoeken' genoemd en werden zo goed mogelijk vermeden. Toch sukkelden er geregeld runderen in deze natte stukken en moesten dan met man en macht uit de modder worden gesleurd. 'In mijn kinderjaren ben ik vooral koewachter, koehuër, geweest in

© Uit het archief van Yvan Van Gelder Zichem, begin 20e eeuw

KOE IN DE GRACHT!

het broek, in de gemeenteweiden achter ons huis. De koeien mochten maar in een deel van de weiden grazen, de rest moest blijven staan om gemaaid en droog gemaakt te worden voor hooi, en ik moest er bestendig op letten dat ze niet over de grachten naar de verboden weiden sprongen. Het gebeurde wel eens dat een koe haar sprong over de gracht te kort nam, door de moerassige rotte grond zakte, en daar liggen bleef. De nalatige en verschrikte koehuër moet dan uit alle macht schreeuwen: 'Koe in de gracht!! Koe in de gracht!!' zodat men het ver over de weiden horen kan, en bij de gekende noodroep komen de mensen die op veld en beemd aan de arbeid zijn toegelopen met schoppen, touwen en staken, soms moet er zelfs een paard of een os bijgehaald worden, en er wordt gegraven, getrokken en gevloekt tot het lamme beest, dat met vier poten lag vastgeklemd in de weke leemgrond, eindelijk weer op de weide staat.'

Ernest Claes, 'De Oude Klok', 1947

KORENPATER

Om het koren tegen spelende kinderen te beschermen vertelde men verhalen over een figuur die hen zou ontvoeren als ze het koren zouden betreden. In Gelrode was de Korenpater ook de bijnaam van de vroeger vrij algemene gouden loopkever die zich in het koren bevond. In Werchter schuilt de Korenpater dan weer in bossen langs de korenvelden. Omdat in vele van deze bossen illegaal alcohol werd gestookt was de legende handig om spelende kinderen te weren.

LAAK

Zijarm van een rivier die de hoofdstroom op bepaalde plaatsen ontlast om dan, verder stroomafwaarts, de hoofdstroom weer te vervoegen. Laken ontstonden voor een deel natuurlijk, deels door toedoen van de mens. Ze werden gedeeltelijk gegraven, gekanaliseerd en omgeleid. Laken konden ook door toevallige verplaatsingen van de waterloop tijdens de winteroverstromingen ontstaan. Bekendste voorbeeld is de Grote Laakbeek tussen Aarschot en Ninde, vroeger bekend als Meetshovense Laak. Zowat 10.000 jaar geleden was de huidige Laakvallei de oude Demervallei. Mettertijd heeft de Demer zich meer

naar het zuiden verplaatst. De Grote Laak bleef lange tijd verder bestaan als een secundaire loop van de Demer. Laken speelden een belangrijke rol in de ontwatering van natte valleigronden en moesten bebouwde centra voor overstromingen behoeden. In Zichem en omstreken spreekt men van 'Laar'.

'Ik kom uit Hulst, tegen Betekom. Voor ons was niet de Demer maar de Laak het uitgelezen speelterrein. We leerden er zwemmen, gingen er vissen en schaatsen. Ik voel me, samen met vele mensen die ik ken, meer verbonden met de Laak dan met de Demer gewoon omdat de Laak gewoon veel dichterbij ons stroomde.'

Gilberte Nijs, °1934

LANDBOUW

'Het was een schoon beroep. Hard werken, maar ik had altijd goesting om te

boeren. Het mooiste is als ge het resultaat zag van uwe arbeid en ge had altijd vriendschap van uw dieren.'

Frans Peeters, °1911

De Demervallei werd door de landbouw mee vorm gegeven. Hooien, **hakhout-beheer, asperge- en witloofteelt;** het gebeurde er allemaal. Echt grote bedrijven, zoals in Haspengouw, kwamen in de regio niet voor. Het waren, zoals de getuigen het noemden, veelal 'keuterboerkes' met één of twee koeien. Ze teelden vaak enkel voor eigen behoeften. Het zware werk en de lage inkomsten zorgden na de Tweede Wereldoorlog voor een plattelandsvlucht, terwijl vroeger in de vallei haast iedereen boerde. De landbouwgrond kwam braak te liggen of werd met populieren beplant. Stilaan nam de natuur het opnieuw over. Het maakt van de Demervallei een waardevol leefgebied voor tal van planten en dieren die elders in Vlaanderen al lang zijn verdwenen. Toch verdwenen veel typische soorten van het meer open landschap zoals hooilandflora of weidevogels, als gevolg van de verregerende ontwatering door de gekanaliseerde Demer.

LATTENKLIEVERS

Het lattenklieven is in de Demervallei een bescheiden nijverheid geweest. Voor het bekomen van dunne en smalle latjes werden boomstammen gespleten of gekliefd. Vaak gebruikte men hiervoor dennenhout. De latten werden voor stucwerk en bepleistering gebruikt, bijvoorbeeld voor de bouw van lemen huizen. In sommige dorpen, bijvoorbeeld Sint-Joris in de gemeente Beernem, ontstond er een echte industrie en was het lattenklieven de belangrijkste bron van inkomsten. In de Demervallei was deze activiteit in de 20ste eeuw veel kleinschaliger,

vooral door de populariteit van de Zichemse baksteen. Door de komst van modernere bouwmethodes na de Tweede Wereldoorlog verdween het lattenklieven volledig.

LUIF

Synoniem voor turf met name deze die, in tegenstelling tot bagger, ontgonnen werd op droge bos- en heigronden. In Arendonk (Kempen) verwijst het 'Luifgoor' hier nog naar. Toponiemen uit de Demervallei zijn niet bekend.

MAAGDENTOREN

'Te midden van de vallei en op den oever van den Demer, rijst daar een reus in de hoogte, een oude verweerde reus, die, al is hij vele eeuwen oud, er nog altijd even geweldig en dreigend uitziet. Dat is de oude toren van Zichem, de Marketoren. Hij staat er als de onwrikbare getuige van de eens machtige stad Zichem, en wij zijn daar, jandorie, nog altijd trotsch op.'

Ernest Claes, 1923

De Zichemse donjon dateert uit de 14e eeuw en is te vergelijken met de zogenaamde 'Philippijnse torens' uit Frankrijk, genoemd naar en gebouwd op initiatief van de Franse vorst Philippe Auguste tussen 1185 en 1125. Cirkelvormige woontorens zijn een zeldzaamheid in ons land. De 26 meter hoge Maagdentoren was vroeger omringd door een gracht en had door de nabijheid van de Demer een belangrijke strategische functie. Toch kan men zich de vraag stellen waarom men een woontoren, met een uitzonderlijk

© Uit het archief van Yvan Van Gelder. Zichem, begin 20e eeuw

interieur, bouwde als in de onmiddellijke omgeving een nu verdwenen slot stond. Waarschijnlijk was de reden eerder te vinden in machtsvertoon. De toren werd opgetrokken uit ijzerzandsteen die vervoerd werd over de rivier.

De legende

Rosita, dochter van de heer van Zichem, werd verliefd op een eenvoudige soldaat. Haar vader verzette zich hiertegen en sloot zijn dochter, samen met twee kloosterzusters, in de toren op. Tevergeefs echter; ze kwam niet tot inzicht. De wanhoop nabij liet hij de drie 'maagden' aan mekaar binden en in de Demer smijten. De dood van zijn dochter bleef hem echter achtervolgen. Rosita's gehuil weerklonk elke nacht aan de toren. Hij werd er krankzinnig van.

'Er hing altijd een zekere sfeer en spanning rond de Maagdentoren. Het was iets mysterieus. Als kleine jongen

maakte het toch een grote indruk op mij.' **Maurice Swinnen, °1946**

MANDENVLECHTER

Dit oude ambacht wordt tegenwoordig enkel nog als hobby uitgeoefend. De manden en het andere vlechtwerk worden uit wilg, rietstengels en stro gevlochten. Zoals alle handvaardigheden is het heel arbeidsintensief. Vlechtwerk, zoals manden, werd vroeger veel in het huishouden of in de **landbouw** gebruikt. De industriële productie nam in de loop van de 20e eeuw dit ambacht over. De wisslen werden in de hakhoutbestanden of aan de rand van de **coupures** verzameld. Op deze plekken zijn nog steeds opgeschoten 'stronken' te zien, vooral in Rotselaar en Werchter. De wisslen werden na het afsnijden een aantal jaren opgeslagen zodat ze makkelijker bewerkbaar waren.

Averbode, melkerij Sint Gerlacus, rond 1900

'Die wisslen manden gebruikten we veel om bieten of aardappelen in te leggen. Later werden die vervangen door ijzeren manden. Maar ik moest daar zo niet van hebben. Ze waren wel lichter maar die wisslen had ik toch liever. Dat voelde beter aan, dat was aangenamer om mee te werken.'

Anna Toetenel, °1914

MEANDERS

'Je moet u de Demer van vroeger voorstellen als de Semois; helemaal kronkelend.'

Jef Vervoort, °1933

De nu licht kronkelend Demer was vroeger een sterk meanderende rivier. Ter bevordering van de scheepvaart werden al in de 18e eeuw vele meanders afgeneden. In een heel ver verleden kronkelde de rivier nog veel breder in de vallei. In het Vorsdonkbos, ongeveer een

kilometer van de huidige Demerbedding, ligt bijvoorbeeld een fossiele meander van het einde van de laatste grote ijstijd (10.000-15.000 jaar geleden) die nog steeds herkenbaar is als een lichte depressie in het landschap.

MELKERIJEN

Er lagen vroeger tal van melkerijen aan de rand van de vallei. Niet verwonderlijk als je weet dat de Demervallei vroeger een grote grasvlakte was. Naast Sint Isidoor in Betekom was Sint Gerlacus in Averbode één van de meest succesvolle melkerijen. Met hondenkarren of met paard en kar werden de melkkannen bij de boeren opgehaald, in de melkerij gezuiverd en voor verkoop klaargemaakt. De melk uit de Demervallei had aan het begin van de 20e eeuw een uitstekende reputatie en werd zelfs tot in Haspengouw geleverd.

MEUREN

Heel wat kinderen vingen vis door in een gracht of beek twee dammetjes met graszoden of waterplanten te maken en het tussenliggende water met stokken om te woelen of te 'meuren'. De vissen kwamen hierdoor aan de oppervlakte naar lucht happen en konden makkelijk worden gevangen.

MOLLENVANGER

Mollen zijn nooit graag geziene gasten geweest en werden met klemmen en vallen bejaagd. In bepaalde dorpen waren er echte mollenvangers die de diertjes voor hun pels vingen. Ze verkochten deze aan kleermakers die er bontjassen van maakten.

MUTSAARD

Bussel hakhout dat gebruikt werd om ovens mee aan te wakkeren, bijvoorbeeld voor het bakken van brood. Mutsaarden, ook wel 'hetzels' genoemd, bestonden uit twijgen van goed brandende boomsoorten zoals wilg en els.

NIJVERHEDEN

Hoewel bierbrouwerijen bij velen nog in het geheugen gegrift staan waren er nog veel andere nijverheden die op de één of andere manier van de rivier gebruik maakten. De lakennijverheid kende bijvoorbeeld haar hoogtepunt in de middeleeuwen. Voor sommige van de bewerkingen was water, en dus de nabijheid van een rivier, onontbeerlijk. In Diest was er al sprake van deze nijverheid in 1249. Vanaf de 15e eeuw echter werd de concurrentie met het Engelse laken steeds groter. Bij het begin van de 17e eeuw was de lakennijverheid in de Demervallei op sterven na dood. Nu herinnert in Diest de Lakenhal en een straatnaam nog aan dit verleden; namelijk de Verversgracht, een naam die teruggaat op de weders of blauwververs. Daarnaast waren er in de

vallei ook veel huidenvetters. Het talrijke vee dat in de vallei kon worden gehouden was hier natuurlijk niet vreemd aan. De ledernijverheid had, nog meer dan de lakennijverheid, water nodig. In Aarschot hield deze nijverheid tot diep in de 20e eeuw stand. De leerlooiers legden de huiden tussen lagen run. Dit is fijn gemalen eikenschors. Run bevat terpentijn (looizuur) die nodig is voor het looi-proces.

NOORD-HAGELAND

De Vlaams-Brabantse regio waar de Demer door stroomt. De talrijke langgerekte heuvels, gebouwen uit ijzerzandsteen en de brede valleien van Demer, Winge en Motte karakteriseren de streek. Het Regionaal Landschap Noord-Hageland zvw, een samenwerkingsverband tussen overheden en verenigingen actief in de open ruimte, neemt in deze regio initiatieven rond natuurbehoud, -herstel, -educatie en -recreatie en wil zich blijvend inzetten voor erfgoed en streekidentiteit. De

Demervallei vormt een zeer karakteristiek onderdeel van de regio en beïnvloedde eeuwenlang het dagelijkse leven

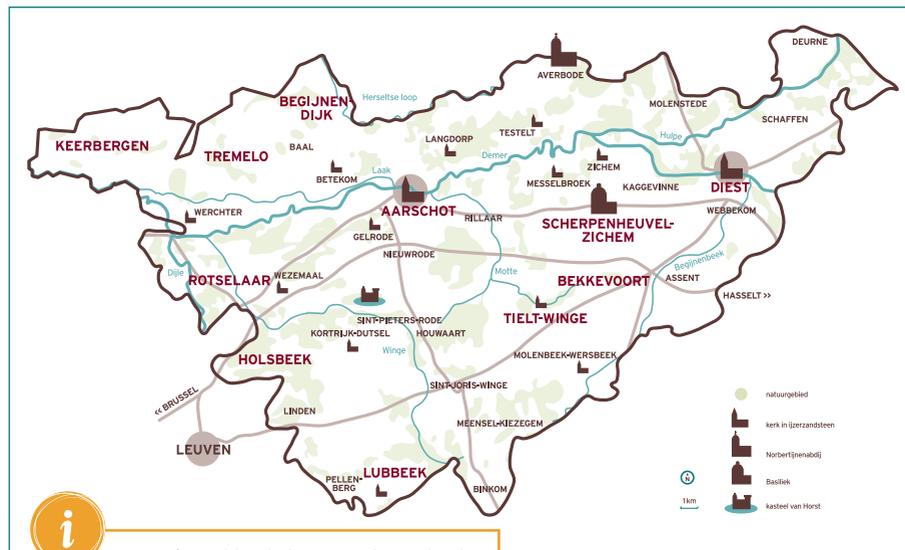

OPEN VLAKTE

'Canadabossen bestonden nauwelijks voor de Tweede Wereldoorlog. Alles was open. Overal waren er weilanden.'

Felix Van Rompaey, °1925

Oude foto's bewijzen het: de Demervallei was een uitgestrekte, open vlakte met hooi- en weilanden. De verspreid liggende akkers waren omringd met hagen om het loslopende vee buiten te houden: een omgekeerde wereld. Je keek van kerk tot kerk. Bij helder weer kon je van in Werchter de kerk van Betekom en zelfs Aarschot

Het regionaal landschap Noord-Hageland

Demervallei in Zichem, begin 20e eeuw
© Uit het archief van Yvan Van Gelder

zien, meer dan 9 kilometer verderop. Door de dalende hooiprijzen en de daarmee verbonden aanplanting van populierenbossen verdween het open landschap na de Tweede Wereldoorlog.

‘Er waren nauwelijks hagen. Hier en daar een dikke boom tussen de eigendommen in. Op een dag hadden we zitten hooien. We waren even weg en bij het terugkomen had de wind het hooi allemaal in een boom geblazen. De wind had gewoon vrij spel in de vallei.’
Frans Peeters, °1911

OPPER

Na de oogst werd het gedroogde hooi vlak voor het vallen van de avond in oppers opgestapeld om het tegen de dauw te beschermen. 's Morgens na het opdrogen van de dauw werden de hopen weer uit elkaar gespreid. Na enkele dagen was het hooi droog genoeg

om in hooimijten of in schuren op te slagen. Om het drogen op het veld bij onstabiel weer of op drassige plaatsen te versnellen gebruikte men driekantige

© Agentschap Natuur en Bos

i

Overstromingen in oktober 2004 in de Demervallei. Bemerkt op de voorgrond de monding van de Hulpe in de Demer.

ruiters. Dit zijn constructies waarop het hooi kon worden opgestapeld en die nu nog bijvoorbeeld in de Alpen of Oost-Europa worden gebruikt.

OTTER

Naast het zoogdier was dit ook de naam voor een klein, houten zeilschip met één mast. De voorsteven liep tot een punt omhoog, de lengte varieerde van 13 tot 20 meter. De otter was de evenknie van de Nederlandse ‘tjalk’ en populair vanaf de tweede helft van de 19e eeuw tot aan het begin van de 20ste eeuw. Hij werd vooral in Baasrode (Dendermonde) gebouwd.

OVERSTROMINGEN

Vroeger aangemoedigd, zelfs verwelkomd, nu totaal verguisd. Overstromingen bemestten de landbouwgronden door de afzetting van een fijn laagje slib. Ze bedreigden zelden de hoger gelegen woonkernen.

‘In het najaar en in het voorjaar, dikwijls zonder onderbreking tusschen de twee liggen de beemden eindelijk onder water geschoten. Dan lijkt het Zichems broek, van aan het dorp tot aan den Testelschen berg en de eerste huizen van Averbode één blank meer, waarop de watervogels met gansche kudden kermis vieren.’

Ernest Claes, 1923

De ophoging van de dijken na de Tweede Wereldoorlog zette de Demer in een keurslijf, de dynamiek met het omliggende landschap ging verloren. Keerpunt waren de overstromingen in Werchter in de winters van 1965-66 en 1966-67. Zowat heel het dorp stond blank. Verdere dijkverhogingen en rechttrekkingen konden niet uitblijven. De spookbeelden van overstroomde huizen boezemden de inwoners van het dorp angst in.

‘Vroeger hielden de mensen de Demer iedere dag in de gaten. Op één van de grachten was er in Werchter een borrelput met twee sluizen om het peil van de Demer in de gaten te houden. Je kon het waterpeil zo veel beter bekijken.’

Domien Van Brusselen, °1932

De zware overstromingen van 1998 tonen aan dat indijking geen oplossing biedt. Steeds meer is men ervan overtuigd dat men het water moet ophouden en de rivier op een aantal plaatsen moet laten overstromen.

PAKMANNEKE

Verhaal rond de Maagdentoren in Zichem. Om kinderen van de toren weg te houden vertelde men dat een duistere figuur hen daar de diepte in zou sleuren. Een variant hierop vertelt dat het Manneke Pak kinderen tijdens het zwemmen in de Demer het water in trok.

‘Men vertelde 's avonds in mijn jeugd-jaren allerlei verhalen aan de Leuvense stoof. Vaak ging het over de duivel, het Pakmanneke en allerlei legenden. Bij het schaarse licht maakte het grote indruk op ons. Vóór ik in bed ging keek ik altijd even onder mijn bed, je wist maar nooit.’

Maurice Swinnen, °1946

PEGEL

Merkteken op een stok of paal voor het aangeven van de maximaal opgestuwde waterstand. Meestal bevond deze zich aan watermolens of soms als een paal in het water. De waterstand werd gecontroleerd door de overheid. Wanneer de

pegel werd overschreden riskeerde de molenaar zware boetes. Zo voorkwam men dat de graslanden stroomopwaarts te veel en deze stroomafwaarts te weinig water zouden krijgen. De term komt ook in een aantal uitdrukkingen voor. Van iemand die een glaasje teveel op heeft zegt men 'hij is boven zijn pegel'.

PLEIT

Platte boot die door paarden en/of scheepstrekkers werd voortgetrokken en louter bestemd was voor de binnenscheepvaart. De meeste pleiten werden in Oost- en West-Vlaanderen gebruikt, hoewel dit type boot ook op de Demer vaarde. De lengte varieerde tussen 23

en 27 meter, de breedte was ongeveer 5 meter. Op het dek stond een roef of verblijf voor de schipper. Langs weerszijden van de boot bevonden zich twee zwaarden. Dit zijn platte houten panelen die konden worden neergelaten om bij te sturen en tegen de wind vooruit te komen. Ze beletten ook het afdrijven van de boot bij zijdelingse winddruk.

POEREN

Bij heel wat vissers een geliefdekoosde manier om op paling te vissen. Een poer (peur) is een verzameling van regenwormen die aan een wollen breigaren geregen werden. Het garen moest wollig zijn om ervoor te zorgen dat de paling er met zijn tanden in bleef vasthaken. Bovenaan de poer hing men een loodje. Vervolgens liet men de lijn in het water zakken. De geur was voor palingen onweerstaanbaar. Hierna moest men de paling rustig naar boven halen.

In het boek de 'Zoetwatervisschen' uit 1911 gaat men verder: 'Het poeren zelf gaat geheel op gevoel en slechts door ervaring leert men wanneer en hoe men de paling moet ophalen. Met geweld

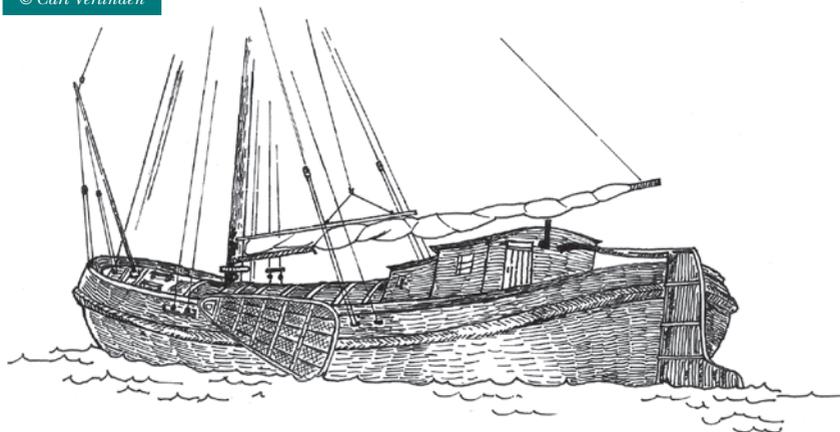
ophalen is nooit gewenst. Rukken doet den aal te vroegtijdig lossen. Het ophalen moet min of meer slepend gebeuren, maar dan met toenemend snelheid en met de stroom af.'

Meestal laat de paling hierna vrij makkelijk los. Om te vermijden dat de gladde vis zou ontglippen bracht men onder de lijn een omgekeerde paraplu met onderaan een opening met een juttan zak. De paling viel na wat schudden in de paraplu en vervolgens in de zak. Eenvoudig en ingenieus; het kenmerkt veel van de vistechnieken in de Demervallei.

POPULIER

Deze boom zou na de teloorgang van de hooihandel hét nieuwe succesvolle landbouwproduct worden van de Demervallei. Althans, dat waren de verwachtingen in de jaren 1950. Het bleek al snel anders uit te draaien. Te natte gronden en een schimmelziektes zorgden voor tegenvallende oogsten. Voor tal van boeren viel defintief het doek. Hun laatste bron van inkomen bleek niet het gehoopte succesverhaal te worden.

Tot diep in de jaren 1980 bleef men populieren aanplanten. De vallei groeide steeds meer toe. Van een open landschap was geen sprake meer. Natuurverenigingen kappen soms dergelijke populierenbossen om het ecologisch waardevolle grasland te herstellen. Veel zaden van de vroegere bloemrijke graslanden blijven een tijd bewaard in de bodem en kunnen dan terug ontkiemen. Oudere populierenbossen laat men dan weer staan, bijvoorbeeld ter bescherming van de wielewaal, in het dialect ook wel gekend als de 'gele weiwaal'.

i

Op deze militaire stafkaart uit 1933 zien we de rechtgetrokken Demer tussen Werchter en Betekom met op beide oevers tal van afgesneden rivierarmen.

R

RECHTTREKKING

Ter bevordering van de scheepvaart werd de Demer vanaf de middeleeuwen rechtgetrokken. Vooral vanaf het midden van de 18e eeuw, onder het Oostenrijkse bewind, wou de overheid de transportinfrastructuur over het land en water aanmerkelijk verbeteren. Onze huidige steenwegen ontstonden tijdens deze periode, net zoals tal van kanalen. Deze trend zette zich tot diep in de 20ste eeuw door, al was het toen niet meer ter bevordering van de scheepvaart maar eerder om het overtollige water zo snel mogelijk af te voeren. Eén van de laatste grote coupures ontstond na de rechttrekking van de Demer in 1972 te Aarschot. Waar de Demer nu rechtstreeks de stad instroomt maakte hij vroeger ter hoogte van 'Parking Demervallei' een grote bocht die het stadscentrum aan zijn oostkant bruusk begrensd en een schilderachtig zicht opleverde. Tegenwoordig is men, vooral na de talrijke overstromingen in de jaren 1990, teruggekomen op het steeds verder rechttrekken en

indijken van de rivier en worden er tal van overstromingsgebieden in de vallei voorzien, zoals in het Webbekoms Broek. Ook worden er in het kader van Sigmoplan Demervallei een aantal afgesneden meanders opnieuw verenigd met de Demer.

REGENRIVIER

Het waterpeil van de Demer fluctueert sterk, afhankelijk van de hoeveelheid neerslag. Hoewel de bronnen en bijrivieren ervoor zorgen dat de rivier nooit droogvalt, is het de regen die voor het leeuwendeel van het water zorgt. De sterk wisselende waterstanden zorgde er tijdens warme zomers voor dat er geen scheepvaart meer mogelijk was en dat in de winters, door de grote hoeveelheden neerslag, uitgestrekte delen van de vallei overstromden. Sluizen, dijken en het baggeren van de rivier moesten dit reguleren en de Demer helpen temmen.

ROT

Het woord 'rot' is afgeleid van 'rode' ofwel gerooide (ontboste) plek. In de Demervallei ligt bijvoorbeeld tussen de Grote Laakbeek en de Demer in Betekom het Bartelsrot. Ook Gelrode dankt waarschijnlijk hieraan zijn naam. Sommige moerassige plaatsen worden bovendien aangeduid als 'de rotting' of 'de rotterik'.

S

SCHALMEN

Vooral gebruikt om het merken van kaprijke bomen mee aan te duiden. Ook hooilanden konden geschald worden. Door middel van een busseltje stro, opgehangen aan een tak, kon men aangegeven dat het land reeds aan iemand toebehoorde en op korte termijn zou worden gehooïd. Op die manier kon men vermijden dat koehoeders het vee er zouden laten grazen of dat anderen het hooi zouden afvoeren.

SCHANS

Schuilplaats, vaak niet meer dan een stuk weiland omringd met een gracht. Het ontstaan van schansen in het zuiden van de Kempen en het noorden van het Hageland valt samen met de oorlogsomstandigheden in de 16e-17e eeuw. Langs de soms drie meter brede gracht maakte de dorpelingen een aarden wal die begroeid was met stekelige hagen en soms voorzien was van een houten pallisade. Schansen waren vaak enkel toegankelijk via een valbrug. Op de meeste bouwde men later een huis om zich te 'verschansen'. Sommige werden later tot een kasteel of landhuis omgevormd, zoals 'De Schans' in Schaffen. In Betekom was er lange tijd een gelijknamige brouwerij. Met de steeds efficiëntere en brutere oorlogstechnieken verloren ze als schuilplaats hun functie. Ondermeer aan de pastorie van Betekom was er een schuilplaats die in tijde van onrust door de hele dorpsgemeenschap werd gebruikt. Ook van het Vierkensbroek bij Averbode en Messelbroek zijn schansen bekend, soms zijn de restanten van grachten

© Uit de collectie van Stadsarchief Aarschot, Aarschot, 1914

nog goed herkenbaar. Verschillende schansen werden op kunstmatige heuvels gebouwd en dienden om het vee in tijden van overstromingen op terug te trekken. Vaak waren ze daarom in de buurt van een doorwaadbare plaats in de rivier of beek. Op een aantal plaatsen probeert men vroegere schansen als biotoop of erfgoedrelict te herstellen zoals in het natuurreservaat Dassenaarde in Molenstede.

SCHEEPVAART

'Mijn moeder vertelde me altijd dat als er een schip op de Demer vaarde iedereen ging kijken. Het was echt feest als die langskwamen.'
Gilberte Nijs, 1934

De scheepvaart heeft, vooral in de middeleeuwen, een belangrijke rol gespeeld in de vallei. Tot vóór de aanleg van de spoorlijn tussen Hasselt en Leuven in 1865 gebeurde het voornaamste vervoer via de Demer. Biervaten, stenen, hooi, steenkool, graan, gerst, hout, enz.; alles werd over de rivier getransporteerd. Zelfs guano, uitwerpselen van zeevogels vooral ingevoerd uit Chili, werd via de rivier als meststof ingevoerd.

De Demer was een belangrijke schakel tussen het Maas- en het Rijngebied maar was door zijn geringe verval en sterk veranderende debiet een moeilijk bevaarbare rivier. Toch was de scheepvaart veiliger en bovendien ook sneller dan transport over land. Op het hoogtepunt, rond de zestiende eeuw, meerden er ongeveer 250 boten per jaar in Diest aan. Vanaf de 18e eeuw legde men echter de steenwegen aan en een eeuw later kwam de spoorlijn, wat de uiteindelijke doodsteek voor de scheepvaart op de Demer zou betekenen. Tot in de jaren 1930 vaarden er nog boten op de Demer tot Aarschot. Vele van de schepen hadden lyrische Franse namen; 'Le petit Neptunis', 'La Fortune' of 'L'Etoile'. Het laatste schip in Diest meerde op 3 maart 1879 aan, in Testelt in 1886. En hoewel het hoogtepunt in de middeleeuwen viel, passeerden er in 1863 nog steeds 525 boten in Aarschot. Tal van boottypes met ronkende namen als otters, klippers en pleiten werden door de scheeptrekkers en paarden stroomopwaarts getrokken. Het volksgeloof wou trouwens dat kinderen met boten werden gebracht. Had het schip een bruin zeil dan was het een jongen, had het een wit zeil dan was het een meisje.

SCHEEPTREKKERS

'Ik heb dat in mijn jeugd jaren in de omgeving van Gelrode nog zien gebeuren voor het brengen van de kolen. Vaak waren het mannen én paarden die

de schepen voorttrokken. Het was een machtig zicht.'

Frans Peeters, °1911

Tot in de jaren 1930 zouden er, zij het zeer sporadisch, nog schepen op de Demer hebben gevaren. Om stroomopwaarts te geraken maakte men gebruik van scheeptrekkers en/of paarden. Stroomafwaarts liet men zich met de rivier meevaren of spande men de zeilen. De scheeptrekkers waren verenigd in gildes, bijvoorbeeld in Werchter die de schepen tot in Betekom mochten trekken en vandaar het touw doorgaven aan de gilde van Aarschot. Deze trokken de boten tot aan de sluis in Testelt. Daar nam een andere gilde het over tot in Zichem waar de boten tot in Diest werden getrokken.

Elke gilde had dus een stuk Demervallei onder zijn bevoegdheid. Omdat elke gilde een aparte bezoldiging vroeg, was het vervoer over water duur. Door het korter af te leggen traject verklaart het meteen waarom Werchter tot aan het begin van de 20ste eeuw als enige in de Demervallei nog een scheeptrekkersgilde kende. Er werd trouwens niet op alle dagen getrokken, alleen op de 'veer-

dagen'. In Werchter was dit woensdag, vrijdag en zondag. De scheeptrekkers moesten de rivier en zijn vele meanders op hun duimpje kennen wilden ze de ondiepe delen vermijden. Toch gebeurde het wel eens dat men met man en macht de vastgelopen schepen uit het slib moest trekken. Wie tot de gildes wou toetreden moest lidgeld betalen en mocht op straffe van boete niet vloeken of vechten. De gildes hadden zelfs hun eigen beschermheiligen. Tot in de jaren 1950 stond er in Langdorp in het gehucht 'Oude Stok' een witgekalkt 'Schipperkapelleke'. Ook aan de Demerbrug in Testelt stond tot 1940 een kapel ter ere van de Onze-Lieve-Vrouw van Altijddurende Bijstand ter bescherming van de schepen en hun trekkers. Eén van de liederen van de gilde uit Werchter verwoordt het scheeptrekken als volgt:

'Wij mannen van den ambacht, Slepén elk schip en z'n vracht, Al zonder zijne blanke zeilen, Al op den Demer en de Dijle, Van Werchter, goedgezind maar moe Naar Mechelen of Aarschot toe! Ook Leuven willen wij niet vergeten. Want daar gaan we 's zondags wafelen eten!'

SLUIS

Essentieel voor de vroegere waterhuishouding van de vallei. Op tal van plaatsen regelden sluisen het waterniveau van de rivieren, beken en grachten. Elk had een andere functie. Het stuwrecht op de rivieren kwam meestal aan de molenaars toe die voldoende water nodig hadden om hun rad draaiende te houden. In beken en grachten moesten sluisen het water van de Demer de ene keer buitenhouden, de andere keer als bemesting voor de graslanden aanvoeren. De sluisjes in de beken en grachten werden door de boeren onderhouden en bestonden vaak uit niet meer dan wat takken en graszoden. De sluisen in de rivier waren vervaardigd uit massieve eiken planken en werden door de lokale molenaar of de overheid in goede conditie gehouden.

'We woonden vlakbij de Demer en mijn vader moest in opdracht van de overheid een sluis op de rivier bedienen. Voor hem was het als boer een kleine bijverdienste. Hij moest het Demerpeil ook minutieus iedere dag noteren.'

Jef Wuyts, °1931

© Uit het archief van Willy Bollens
Sluisencomplex. Werchter, begin 20e eeuw

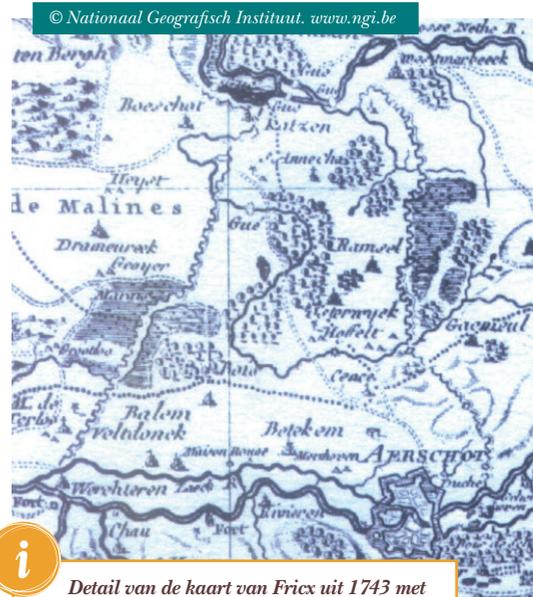
Toch zorgde het opstuwen van het water door de molenaars bij heel wat boeren voor wrevel. Stroomafwaarts stond het water van de rivier immers heel wat lager. Dit verdroogde de weilanden en zorgde voor minder opbrengst. Het was een eeuwige strijd tussen de molenaars en boeren, die elkaar ondanks alles nodig hadden. Het graan van de boeren werd er immers vermaald. Om deze haatliefde-relatie wat te bedwingen mochten molenaars het water niet opstuwen tot boven de pegel. Maar deze regel werd niet altijd in ere gehouden. Meer opgestuwd water betekende immers dat de watermolen langer kon malen. Sluizen speelden, bijvoorbeeld in Aarschot en Diest, een belangrijke rol in de verdediging van de steden. Ze maakten er deel uit van de stadsvesten en kenden hierdoor een belangrijke strategische functie. Door de hoge waterstand en het stilstaand water was het in de buurt van de sluizen trouwens ideaal om te leren **zwemmen en vissen**.

SNIJGRAS

Vele boeren woonden te ver van de hooilanden of waren gewoon te arm om een stukje land voor het hooien te huren of op de koopdagen 'gras op stam' te kopen. Om toch wat runderen te kunnen houden deden ze langs de kant van de weg of op de slechtste gronden wat gras met de sikkel af; het snijgras. Vaak was dit van slechte kwaliteit en zeker niet ideaal om als veevoeder te dienen. Om het gras toch wat voedzamer te maken werd bij het ruimen van nabijgelegen grachten het slib en plantenmateriaal als bemesting op de kanten opengesmeerd. Het daaropvolgende jaar stonden deze kanten vol met voedzame klavers voor het vee. Ook op wiegdammen (trilvenen) en op de dijken werden de planten als snijgras afgevoerd.

SPAANSE LINIE

Deze liniegracht of frontlijn werd gevormd naar aanleiding van de Spaanse successieoorlog aan het begin van de achttiende eeuw (cf Franse Linie) en bevond zich tussen Werchter en Booischot. Het tracé volgde de noordwestelijke grens tussen Begijnendijk en Heist-op-den-Berg. In feite gaat het hier om de verlegde Franse Linie. In de volksmond noemde men deze linie in Begijnendijk de Spaanse Linie. In Pijpelheide (Heist-op-den-Berg) vindt men nog steeds de Liniestraat en de Spaanderstraat, een duidelijk verwijzing naar de Spaanse troepen. De totale lengte van de linie bedroeg ongeveer 15 km en was 5 m breed en bijna 4 meter diep. Bijna overal stond in de grachten van de linie water. Uiteindelijk mocht dit alles niet baten want na de Vrede van Utrecht in 1713 kwamen de Spaanse Nederlanden in handen van de Oostenrijkse Habsburgers, samen met de Engelsen de overwinnaars van de Spaanse Successieoorlog.

© Nationaal Geografisch Instituut. www.ngi.be

Detail van de kaart van Fricx uit 1743 met links de Spaanse en rechts de Franse Linie.

SPICHT

Uit takkenhout, zand en zoden bestaande weg, brug of dam in een moerassig gebied. Een spikheuvel is een heuvel waarover zo een weg loopt, bijvoorbeeld de Spichove in Langdorp. Een andere verklaring is dat spichten kribwerk of kribpalen zijn aan rivieren, beken en grachten voor de oeverversteving rond bruggen, motten en schansen. De term was tijdens de 15e/18e eeuw wijd verspreid en kan op tal van oude kaarten teruggevonden worden.

SPOEL

Verouderde vorm van een buis waardoor het water ter drainage kan geleid worden, bijvoorbeeld de vroegere Manierspoel in Zichem.

STROPERIJ

De jacht van de gewone man. Om het maal wat aantrekkelijker te maken, of in het geval van vogelvangst uit lucratieve overwegingen, werd er over heel de vallei bijna door iedereen gestroopt. Onder dekking van de nacht ging men in de vallei met schijnwerpers op hazen en konijnen jagen. De ogen flikkerden op en de dieren konden hierna makkelijk

worden neergeschoten. Ook hermelijnen werden fervent voor hun pels bejaagd. Veldwachters moesten een oogje in het zeil houden maar het zoeken naar stropers was een bijna onmogelijke taak zoals blijkt uit het volgende citaat:

'Als veldwachter van Schaffen ging ik daar ook echt achter en schoot dan boven hun hoofden. Ik heb er zo veel op heterdaad betrapt en stelde daarna een proces verbaal van op. Gemakkelijk was dat natuurlijk niet. Het gebied was gewoon veel te groot.'

René Luyten, °1919

TAM-ARA

Oorspronkelijke Keltische benaming van de Demer. Het woord zou verwijzen naar 'donkerkleurige rivier', wat verklaard wordt als een samenstelling van 'tam' en 'ara' of van 'zwart, donkerkleurige' en 'water'. Voor de zwarte kleur zou mogelijk een verklaring kunnen gezocht worden in de bodemafzettingen, o.a. van turf die tot in de 20e eeuw in de vallei werd gestoken. De kleur zou ook verwijzen naar het meegevoerde slib uit het Haspengouwse leemplateau. Opmerkelijk is de naam van twee bijrivieren van de Demer, nl Zwartwater en de Zwarte Beek.

TEERLINGS

Maakte deel uit van het inundatiesysteem in Diest en is in feite een spui of dam die het overstromingspeil in de achterliggende weilanden kon regelen. Het water in de weiden kon ter verdediging van de stad 15 tot 50 cm hoog staan. Te laag om bevaarbaar te zijn en te hoog voor

Aarschot, einde 19e eeuw, aan de hoogbrug over de demer betaalde men de tol

oprukkende troepen om gemakkelijk te doorwaden. Om de hoogte van de overstromingen te regelen maakt men gebruik van een eenvoudige constructie die bestond uit vier blokken die voorzien waren van gleuven en wegneembare balken om het gewenste overstromingseffect te verkrijgen. De Diestenaars gaven deze constructie de naam 'Teerlings' omdat ze leken op een serie dobbelstenen midden in het water.

TOLHUIS

Als een soort belasting moesten de schepen tol op de Demer betalen. Ondermeer aan de brug in Betekom stond er een tolhuisje. Onderaan de brug bevond er zich een houten constructie die pas opening na het betalen van de tol. Samen met de betaling van de scheeptrekkers maakte het de scheepvaart op de Demer duur. Vandaar ook dat transport tot Diest vanaf het midden van de 19e eeuw niet meer rendabel was. Als één van de weinige voorbeelden is het Tolhuis op de Markt in Zichem bewaard gebleven.

TRILVEEN

'In onze jeugd speelden we op het trilveen. Het leek wel of de grond onder je voeten wegzakte.'

Jef Vervoort, °1933

In heel de Demervallei wordt trilveen ook wel 'kwacht' genoemd, soms 'kragge' of 'rotting'. Ze zijn het resultaat van de verlanding van stilstaande wateren, zoals oude turfputten of poelen. Het begint allemaal met pionierplanten, bijvoorbeeld zegges, die vanaf de oever het open water veroveren. In hun kielzog volgen planten als waterdriblad en wateraardbei waardoor het wateroppervlak stilaan toegroeit en er zich zogenaamde matten gaan vormen bovenop het water. Door de accumulatie van plantenmateriaal dat in zuurstofarme milieus niet kan wegrotten ontstaat er veen. Men noemt het trilveen omdat de grond er onder je voeten lijkt te golve. Vaak zijn de veenpakketten niet meer dan een hand dik, verraderlijk dus. Boeren en jagers wisten maar al te goed waar deze plekken lagen. Na enkele decennia verbossen deze plekken. Om

dit unieke ecotoop te behouden worden in natuurreservaten de plassen opnieuw opengemaakt en uitgebaggerd. Het verlandingsproces kan dan opnieuw beginnen. In niet al te grote plassen kan dit proces zich op 30 jaar voltrekken.

TURFSTEKEN

Turf is de benaming voor gebruiksklaar gedroogd veen. In onze regio was het zowat de belangrijkste energiebron nadat heel wat bossen al voor de bijl waren gegaan. Soms spreekt men ook wel eens van bagger, voor laagveen, of luif, voor in bossen of heide uitgestoken veen. Het werd ondermeer als brandstof ontgonnen in de Turfputten te Gelrode, in de Baggelt te Messelbroek, in het Vierkensbroek te

Averbode en het Kraanrijk te Molenstede. Door de snel toenemende energiebehoefte gepaard met de industrialisering aan het eind van de negentiende eeuw, was turf uitermate belangrijk. Daarnaast werd het nog aangewend bij de baksteenproductie, in de leerlooierijen en bierbrouwerijen. Voor deze laatste is bekend dat de brouwerij Cerckel uit Diest in de Demerbroeken zijn turf ging steken. Turf werd zelfs als bouw materiaal gebruikt: voor het opstoppen van kieren in muren en daken, als fundering in natte gebieden en als wateropsorper in metselwerk. Het turfsteken was een arbeidsintensieve en complexe productiewijze. Meestal gebeurde het in de maanden augustus en september. Eerst werd de boven-

grond met een soort van lange spade verwijderd. Daarna werd het veen onder het wateroppervlak opgebaggerd met een moerbeugel (rond mes met een schepzakje aan en bevestigd aan een lange steel). Het werd dus letterlijk uit de grond getrokken of zoals Ernest Claes, zelf nog een ooggetuige, in zijn boek 'Jeugd' beschrijft: '... uit den grond gehaald, als dikke zwarte modder, met brokken half vergaand hout er in. Dat werd opengespreid op het gras en men liet het in de zon drogen.' Als het hard genoeg was werd het in vierkante brokken gesneden met een slagijzer en opgestapeld in hoopjes. De plaats waar men de turf liet drogen noemde men een legakker. Tussen verschillende kuilen lagen de zogenaamde wieg- of hoodammen. Het ontginningsproces werd nauwlettend gevolgd door een ingenieur der mijnen van de overheid die er ondermeer op moest toezien dat de kuilen zich minstens vijf meter van de waterloop bevonden, dat er niet te diep werd gebaggerd en dat het water in de kuilen kon afvloeien. Een uitgebreid grachtensysteem moest hiervoor zorgen. Stilstaand water werd immers beschouwd als een belangrijke bron voor epidemieën. Vele van de turfputten werd daarom met afval of slib uit de grachten terug opgevuld.

Het hoogtepunt van het turfsteken lag aan het begin van de negentiende eeuw. Door de opkomst van de steenkool werd het echter steeds minder gebruikt. In 1942-43 zou er nog turf zijn ontgonnen in de Hoornblaa te Okselaar. Naar alle waarschijnlijkheid was dit één van de laatste ontginningen die te wijten waren aan de oorlogsomstandigheden. Door een gebrek aan steenkool probeerde men uit noodzaak opnieuw gebruik te maken van turf. Het verbranden van turf veroorzaakte een uitermate zure geur.

Vele van de turfkuilen, vaak tot 1,5 meter diep, zijn nog steeds als waterplassen in de Demervallei herkenbaar, hoewel de meeste werden volgestort. Wanneer het wateroppervlak door planten wordt heroverd ontstaat er na enkele decennia een veenpakket, het zogenaamde trilveen of 'kwacht'. Deze waterplassen behoren tot de waardevolste plantenen dierengemeenschappen van de vallei met ondermeer drijvend fonteinkruid, kikkerbeet en tal van amfibieën zoals de kamsalamander.

UITGESTORVEN

De Demervallei heeft steeds een uitzonderlijk rijke fauna en flora gekend. In het Vorsdonkbos en omgeving alleen al werden in het verleden meer dan 500 plantensoorten gevonden. Studenten van de Katholieke Universiteit van Leuven kwamen er hun herbarium vervolledigen. Op de grens tussen het Hageland en de Kempen komen op een kleine oppervlakte immers verschillende biotopen voor. De Demervallei geniet als vogel- en habitatrictlijngebied bijna volledige bescherming vanuit Europa. Het onderstreept meteen het ecologische belang van de vallei. Toch zijn er er heel wat soorten door habitatverlies, intensivering van de landbouw, stroperij en watervervuiling in de loop van de 20ste eeuw lokaal uitgestorven. Een selectie uit een lijst om stil van te worden...

KLAPEKSTER

Had één van zijn laatste bolwerken in de Demervallei. In 1994 was er nog melding van 3 territoria, telkens één

Kwartelkoning © Natalia Paklina - Buiten-beeld

in de Kloosterbeemden (Testelt), het Webbekomsbroek (Webbekom) en in Messelbroek. In 1995 was er het laatste broedgeval voor de vallei in Messelbroek. In Vlaanderen wordt de soort met uitsterven bedreigd. Wordt in de volksmond steekekster genoemd omdat hij de eigenaardige gewoonte heeft om zijn prooien, ter bewaring, op doorns van struiken of zelfs op prikkeldraad te steken.

KWARTELKONING

Zomergast die waarschijnlijk nog tot vlak voor de Tweede Wereldoorlog in de Demervallei voorkwam. De Demerbroeken in Zichem, met de uitgestrekte hooilanden, moeten misschien zelfs tot in de jaren 1950 nog een ideaal biotoop hebben gevormd. In de volksmond wordt de 'koning der kwartels' ook wel 'spriet' genoemd, verwijzend

Otter © Johan De Meester - Arterra

naar zijn verdoken levenswijze in hoge, natte graslanden.

OTTER

Geliefd bij de ene, vervolgd door de andere. Vissers zagen hem als concurrent, pelshandelaars als een bron van inkomsten. Slechts weinig dieren zijn in onze regio zo vervolgd als de otter. De gevolgen konden dan ook niet uitblijven.

'Tijdens de Tweede Wereldoorlog visten de Duitsers in de vroegere turfputten in Testelt. Ze smeten granaten in de kuilen. De vis kwam dood bovendrijven en werd dan met schepnetten uit de plas gehaald. Op een bepaald moment hoorde ik toen een hels gekrijs. Ik zal het nooit vergeten. Het was een otter, dodelijk gewond door die granaten. Dat was de laatste otter die ik nog gezien heb. Dat was zo rond 1943.' Marcel Vos, °1933

Een steeds slechtere waterkwaliteit en de jachtdruk liet de soort in onze regio vermoedelijk in de jaren 1950 uitsterven.

KWABAAL

Deze kabeljauwachtige vis komt voor in helder, langzaam stromend water en is ondermeer herkenbaar aan het vaak mooie marmerpatroon en het ene baardhaardje op zijn kin. Het is een uitgesproken roofvis die onder optimale omstandigheden een meter lang wordt en tot wel 15 kilogram kan wegen. In de volksmond ook wel bekend als 'loemp'.

GROTE MODDERKRUIPER

Deze langwerpige, cilindervormige vis met een zwart strepenpatroon is een typische bewoner van traagstromende wateren met een dikke modderlaag en veel plantenresten. De soort staat op uitsterven in Vlaanderen. In de Laak in Aarschot werd in 1997 nog een grote modderkruiper aangetroffen. Of deze

restpopulatie nog aanwezig is blijft voorlopig de vraag. Aangenomen wordt dat de soort, indien ze al niet uitgestorven is, op het punt staat uit de vallei te verdwijnen.

ZILVEREN MAAN

Heel wat vlindersoorten in Vlaanderen zijn uitgestorven of met uitsterven bedreigd. De zilveren maan is hiervan een droef voorbeeld. Tot omstreeks 1975 kwam hij in het Vorsdonkbos in Gelrode voor. Daarna verdween de soort. Sinds 1994 wordt de soort als uitgestorven in Vlaanderen beschouwd. De zilveren maan verkiest schrale vochtige gras- en hooilanden in de buurt van broekbossen.

BOOMKIKKER

Boomkikkers leven in zonbeschenen vegetaties met veel bloeiende struiken en in de overgangszone tussen waterpartijen en aangrenzend struikgewas. Kenmerkend is hun klimmende levenswijze. De boomkikker is één van onze

HET GEKWAAK VAN DE BOOMKIKKER DRAAGT 2 KILOMETER VER

meest bedreigde amfibieën en komt enkel nog in de Zwinbosjes, in het Midden-Limburgs vijvergebied en in de Maasvallei voor. Een laatste populatie in de Demervallei zou in de turfputten van het Vorsdonkbos hebben gelegen. Oude inwoners van Gelrode vertelden dat tot in de jaren 1950 het gekwaak van kikkers vanuit het gebied tot in het dorp hoorbaar was, goed 2 kilometer verder. Enkel het gekwaak van de boomkikker draagt zo ver.

KRUIPEND MOERASSCHERM

Kleine zomer- en herfstbloeiër met witte bloemetjes, veelal in begraasde vallei-gronden, die uitermate zeldzaam is geworden. Er zijn nog 12 standplaatsen in Vlaanderen. Dichtsbijzijnde is een terrein vlakbij Herk-de-Stad. kruipend moeras-scherm is in het verleden ondermeer in het Vorsdonkbos gevonden.

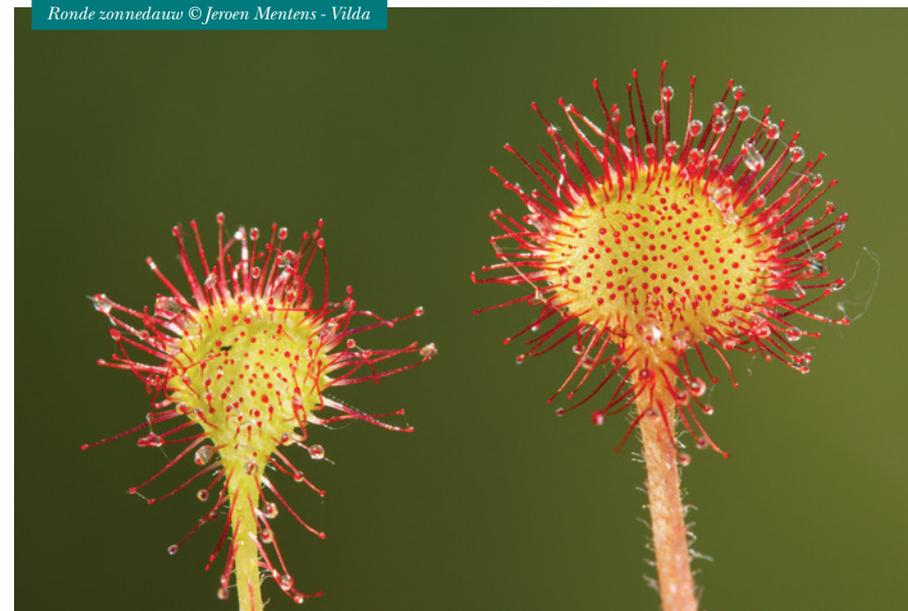
RONDE ZONNEDA UW

Vleesetende plant. Op de bladeren zitten talrijke, kleverige tentakels. Hiermee vangt de plant kleine insecten, voornamelijk muggen. Het blad rolt om het insect heen en scheidt verteringsenzymen uit. De stoffen die hierbij vrijkomen worden door de plant opgenomen. Ronde zonneda uw komt vooral voor in vochtige, kale veen- en heigronden. Zeldzaam in Vlaanderen, komt nog in de Kempen voor en recent verdwenen in de Demervallei

Boomkikker © Pieter Espeel - Arterra

Ronde zonneda uw © Jeroen Mentens - Vilda

© Uit het archief van Yvan Van Gelder. Zichem, met rechts de veldovens, begin 20e eeuw

VEENBRAND

‘Ik heb dat nooit zien gebeuren maar ik weet wel dat ze me vertelden dat je nooit een lucifer mocht aansteken als je op het veen stond. Het moerasgas kon er ontsteken.’

Jef Vervoort, °1933

In de vallei van de Drie Beken heeft er zich vlak na de Eerste Wereldoorlog nog een ondergrondse veenbrand voorgedaan. Vaak waren de plekken moeilijk toegankelijk en was blussen moeilijk. Veen is door de vele plantenresten immers uitermate brandbaar.

‘Ik herinner me nog dat de grond maanden nasmeulde. De brandweer heeft daar toen met man en macht zitten blussen. Tevergeefs, want je zag die brand dus niet. Dat zat volledig ondergronds.’
Anna Toetenel, °1914

VEERPONT

Meest bekend is de oude veerpont, het ‘Schuif’, aan de Soldatenbrug in Werchter. Tot in de jaren 1940 was er op die plek een kleine overzet. Het was de korste verbinding tussen Werchter en Rotselaar. Veel stelde het niet voor; een houten ponton voortgetrokken met een ijzeren ketting die vastgemaakt was in de rivierbedding. Per overzet betaalde men een kleine bijdrage aan de veerman. Ook aan de brug over de Demer ter hoogte van het huidige industrieterrein Nieuwland en aan de kerk van Langdorp moet er nog lang een soort van veerpont geweest zijn.

VELDONK

Omheind stuk akkerland op een donk of zandrug. Een **watermolen** op de **Laak**, de Veldonkmolen te Tremelo, verwijst hier nog naar.

VELDOVEN

Gebruikt om stenen, gewonnen uit klei, te bakken. Deze bouwwerken bevonden zich vaak aan de oevers van de Demer vlakbij de putten waar de **kleiwinning**

plaatsvond. Het vuurde smeulde dagenlang alvorens de stenen droog waren. In het dorp van **Ernest Claes** bakte men met deze ovens de bekende Zichemse steen.

VISSEN

In de **meanders**, **coupures** en aan de sluizen, waar het water wat rustiger was, werd er duchtig gevestig.

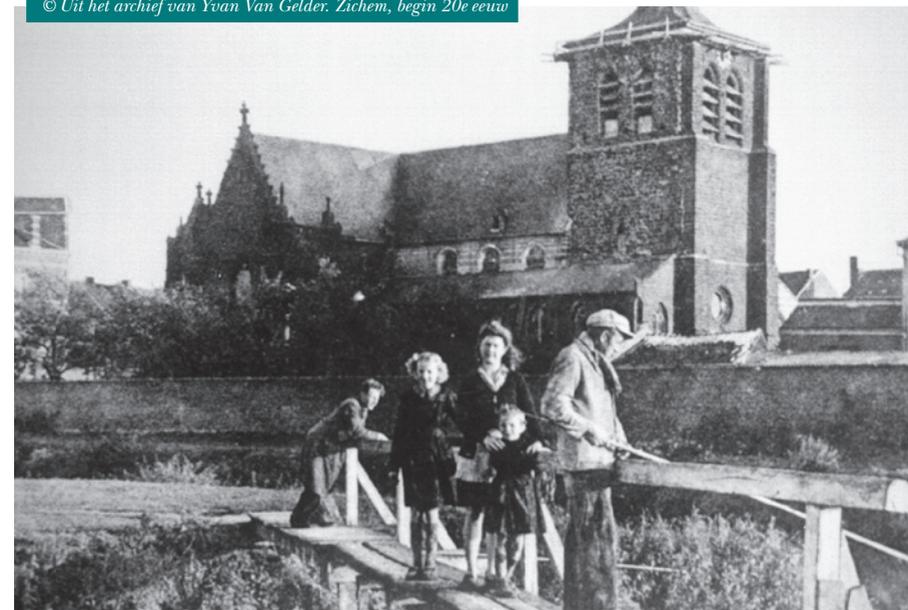
‘We visten met de lijn met pieren en maden. Vliegende mieren, die we aan een haak vastmaakten, gebruikten we om windes te pakken. Toen zat er nog veel vis op de Demer. Paling was goed eten. Snoek was ook echt lekker. Elk voorjaar gingen we op snoekjacht in de grachtjes. We lieten daar een lange, dunne stok zakken met een strop aan. Vaak zag je de snoeken in het ondiepe water zonnen. Je kon ze zonder probleem zo vangen.’

Jef Vervoort, °1933

© Uit het archief van André Peeters. Leonard Geerts, een verwoed visser uit Testelt, 1955

© Uit het archief van Yvan Van Gelder. Zichem, begin 20e eeuw

‘Weet je dat voor de oorlog de paling van den Demer op de vischmarkt te Leuven een half frankske de kilo meer kostte dan andere paling?’

Ernest Claes, 1923

De paling van de Demer had een ongenaakbare reputatie in Vlaanderen. Meer dan welke andere vis werd deze verkocht aan de dure restaurants van Brussel en Leuven. Zowat iedereen viste op paling, al mochten slechts enkele het op commerciële schaal doen. De Demer werd hiervoor in stukken verpacht. De hoogste bieder mocht een aantal jaar op een bepaald stuk op paling vissen.

‘Ik had het stuk tussen Werchter en de brug van Betekom. Ik viste vooral in de buurt van Werchter. Bij zware regenval in Limburg wist ik dat ik de volgende nacht mijn netten, die mijn vader nog had gemaakt, in de Demer moest spannen. De hoeveelheden paling die ik dan ving was echt ongelofelijk. Manden vol. Een arm dik en wel een meter lang waren ze. Als boer was het voor mij een welkome bijverdienste.’

Adolf Caes, °1924

‘Mijn schoonvader, Gregorius Vos die molenaar was in Zichem, had een heel andere methode. Hij trok de schuif van de ene sluis helemaal dicht en liet de andere een beetje omlaag. Daar dreef de paling dan door. Achter deze sluis spande hij een net. ’s Nachts rond vier uur stond hij op en vond hij zes à zeven kilogram paling in het net.’

Raoul Geyskens, °1943

Vanaf de jaren 1950 was het water van de Demer ‘vergeven’ (vervuild). Bij het schoonmaken van de machines in de suikerraffinaderij in Tienen werden de afvalstoffen in de Grote Gete, een zijrivier van de Demer, geloosd.

‘De Demer lag toen vol met dode vissen die gestorven waren aan zuurstoftekort. Het hele dorp ging toen vis uit de Demer scheppen. Dat waren echt kruiwagens vol. Die vissen waren ook niet vergiftigd of zo. Na een paar jaar stopte dat. Ik denk dat er toen geen vissen meer in het water zaten. Je kan niet geloven hoe fel de rivier toen stonk. Echt een onaangename geur die kilometers ver droeg.’

Maurice Swinnen, °1946

Gelukkig behoort dit nu tot het verleden. Bij recente tellingen werden weer meer dan 20 vissoorten in de Demer gevangen.

VLOEIWEIDE

Hooiland dat door middel van grachten en sluizen werd bevoeid. In de Demervallei waren de overstromingen voldoende talrijk en omvangrijk zodat geen speciale of ingenieuze bevoeiingssystemen nodig waren. Eén van de weinig bekende voorbeelden uit de Demervallei komt uit een gebied genaamd ‘de Dijken’ in Rillaar, langs de Motte, een zijrivier van de Demer. Bedoeling was om de hooilanden in de winter te laten overstromen zodat het vruchtbare rivierslib ter bemesting kon worden afgezet. Voor een maximale opbrengst waren deze percelen vaak aan de rand ook met populieren beplant. De Demer van zijn kant had zo’n grote aanvoer met ‘vettig’ (leemrijk) water dat extra maatregelen wellicht in deze vallei niet nodig waren, het slib geraakte via de grachten en de aanzienlijke overstromingen in de winter immers overal. In Limburg daarentegen lag dit anders. Door de arme gronden was elke bemesting meer dan welkom. Er ontstonden vernuftige irrigatiesystemen zoals bijvoorbeeld in de Kolonie te Lommel. Een ander gebied in de Demervallei, naast ‘De Dijken’ in Rillaar, dat wel goed is bevoeid is het

‘Melkbroek’ in Testelt. Uit metingen blijkt dat dit gebied duidelijk hoger is opgeslibd dan andere stukken van de vallei, waarschijnlijk dankzij actief en deskundig bevoeien.

VOGELVANGERS

De vogelrijkdom van de Demervallei maakte dat veel omwonenden zich een ‘permis’ aanschafte om zich in het najaar en de winter aan de vogelvangst te wagen. Het was zowat een nationale sport. Met mist- en slagnetten werden in de winter grote aantallen sijsjes, goudvinken, kruisbekken, barmsijsjes, rietgorzen, merels, mussen en appelvinken gevangen. De dieren werden in voliëres gehouden of belandden uitzonderlijk wel eens in de pan. Sommige vogels, zoals mezen, werden bij vangst ook onmiddellijk gedood. Meest markante voorbeeld was de **klapekster**. Deze carnivoor aast vooral op vogels en grote insecten en was hierdoor een geduchte concurrent voor de vogelvangsters. Hij werd door hen ook wel steekekster genoemd. De vervolging kende na de Tweede Wereldoorlog ongekende hoogtes vooral omdat klapeksters de slechte gewoonte hadden om lokvogels te vangen. Vaak waren dit sijsjes die soortgenoten naar de netten moesten lokken. Ook roofvogels werden in grote aantallen met lokvogels gevangen en gedood. Buizerds, torenvalken en sperwers waren tot begin jaren 1980 een zeldzaamheid. Veel onschuldiger waren kinderen die vogels vingen. Met lijmsokjes werden bijvoorbeeld mussen gepakt. Deze werden in de dichte meidoornhagen, aan de rand van de vallei, opgesteld waarna de vogels er aan bleven kleven.

‘Een paar van mijn kameraden klonnen zelfs in populieren om jonge eksters uit hun nest te halen. Ze hielden die daarna in een kooi.’

Urbain Ceusters, °1937

‘Af en toe kwam er hier in Gelrode in mijn jeugd jaren wel eens iemand van de brouwerij van Haacht met paard en kar voorbij. We hielden die dan tegen en vroegen naar wat haren uit de staart van het paard en dan maakten we daar een strop van. We legden dat in het bos. In het najaar als het trek was van vogels kon je zo vele vogels vangen. Lijsters en merels bijvoorbeeld. Dat was goed eten.’

Jef Vervoort, °1933

Ook eieren werden naarstig verzameld en uitgeblazen. De eieren werden aan een koord geregen en door sommige trots als ketting gedragen.

VONDEL

Primitieve, smalle planken brug over een beek of gracht, ondermeer aan de huidige Vondelbrug over de Laak te Werchter en stroomafwaarts de Zichemse Nieuwe Molen, bekend als het vondelke of vonderke.

VORSEN SLAAN

De jacht op kikkers kwam in heel de vallei voor. Het gekwaak moet oorverdovend geweest zijn. Tot in de jaren 1950 kon men op zwoele zomeravonden tot in Gelrode het gekwaak vanuit het Vorsdonkbos horen, goed twee kilometer verder. Kikkerbilen zijn steeds een delicatesse geweest. Vooral bruine kikkers waren zeer gewild. Het vangen vormde geen enkel probleem. Met een lange stok sloeg men in de natte weides de kikkers dood. Men verkocht deze daarna aan de restaurants in de omgeving. Vooral in de Demerbroeken en in het Webbekoms Broek werden vorsen geslagen. Zelfs de Zoo van Antwerpen kwam daar kikkers vangen als voedsel voor de slangen.

WAADPLAATS

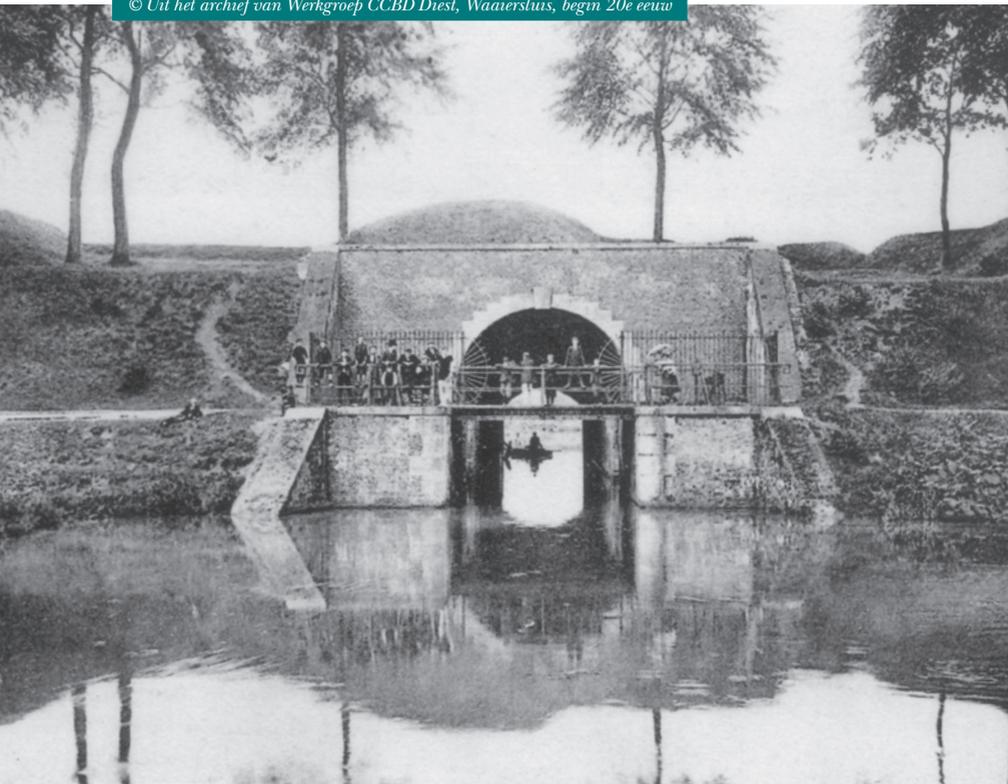
Ondiepe plek in de rivier meestal te vinden op plaatsen waar er **ijzeroerbanken** aan de oppervlakte komen. Van oudsher werden deze plekken gebruikt als waadplaats voor het vee of om met paard en kar door de rivier te trekken. Bekend zijn deze in Werchter vlakbij de monding in de Dijle en stroomopwaarts aan de Soldatenbrug vlakbij de Wijngaardstraat en één vlakbij de huidige Preterstraat. Aan het begin

van de Eerste Wereldoorlog trachtte de oprukkende Duitsers de vluchtende Belgische soldaten bij te blijven. Ze gebruikten hiervoor oude kaarten waar de waadplaatsen nog op aangeduid waren. Tevergeefs, want eind 19e eeuw waren de meeste al verdwenen. Vele landgenoten bleven hierdoor uit de greep van de Duitsers. Op sommige plaatsen hielden de doorwaadbare plaatsen langer stand. In Langdorp kon je aan de huidige brug over de Demer nog tot na de Tweede Wereldoorlog bij laag water door het water waden.

WAAIERSLUIS

Een unieke sluis die deel uitmaakte van het inundatiesysteem in Diest. Dit type

© Uit het archief van Werkgroep CCBD Diest, Waaiersluis, begin 20e eeuw

© Uit het archief van Yoan Van Gelder, Zichem, 1910

sluis liet toe de sluisdeuren te openen of te sluiten tegen de stroom van het Demerwater in. Op die manier kon de rivier worden ingeschakeld in de verdediging van de stad. De constructie werd uitgevonden door de Nederlandse ingenieur Jan Blanken (1755-1838). Het systeem was ingewikkeld en vernuftig tegelijkertijd en vereiste een preciese afstelling van de verschillende onderdelen. Thans blijft enkel de waierkas, deurscharnieren en het afsluitsysteem van de omloopriolen zichtbaar.

WATERMOLEN

'Voor veel kinderen uit Zichem was de Nieuwe Molen een geliefd speelplek. Het oefende een onweerstaanbare aantrekkingskracht op ons uit. Ik herinner me nog dat ik met mijn groot-

ouders, zelf boeren, naar de watermolen meeding. Wij speelden dan in de buurt terwijl zij in de rij met paard en kar stonden aan te schuiven om het graan te laten vermalen.'

Maurice Swinnen, °1946

De Demervallei kent tal van watermolens. Om er maar enkele te noemen: de Ezeldijkmolen in Diest, de Nieuwe Molen in Zichem en de grootste: de 's Hertogenmolens in Aarschot. Slechts weinige werken nog. De Molen te Leefdael op de Motte in Rillaar en de molen van Schoonhoven op de Motte te Aarschot vormen hierop uitzonderingen. Deze laatste wordt voornamelijk gebruikt om elektriciteit te produceren. Watermolens vermaalden niet alleen graan, maar ook schors en ze persten

olie. Aan de Nieuwe Molen in Zichem werd ook vee-, kippen- en duivenvoer verkocht. Bij de 's Hertogenmolens in Aarschot werd de gemalen schors gebruikt voor de leerlooierij. In de olieslagmolen werd olie gestampt uit oliehoudende zaden. Kool- en raapzaadolie werd bijvoorbeeld gebruikt als brandstof voor lampen of als smeer- en bakolie. Watermolens droegen in belangrijke mate bij tot de ambachtelijke bedrijvigheid van een stad of dorp. Onder impuls van de Industriële Revolutie aan het eind van de negentiende eeuw werden tal van molens gemechaniseerd en uitgebreid. Stoommachines moesten ervoor zorgen dat er zo efficiënt mogelijk kon worden gewerkt. De molens kenden een laatste bloeiperiode alvorens ze na de Tweede Wereldoorlog definitief aan belang inboetten. Lijnzaadolie werd immers toen al lang niet meer gebruikt voor de verlichting en graan werd elders gemalen. Het aantal landbouwers daalde bovendien zienderogen. Molenaars konden niet meer leven van hun stiel. Eeuwenlang hadden zij het economische leven in dorp en stad mee vorm gegeven. Vaak waren het kleurrijke figuren die iedereen wel kende. In Zichem was dit Gregorius Vos, ook wel 'den Thijs' genoemd. Hij redde maar liefst 18 mensen van de verdrikkingsdood.

'Ik herinner me dat mijn schoonvader er over vertelde. Hij kon zeer goed zwemmen en kende de Demer. Een molenaar moet zijn water immers kennen. Voor zijn heldendaden ontving hij de Medaille voor Moed en Zelfopoffering. Hij was een geliefd man. Tijdens de oorlogsjaren, toen de watermolen onder het Duits bewind niet veel kon draaien, heeft hij veel in het zwart zitten malen om de mensen voort te helpen.'

Raoul Geyskens, °1943

De molenstiel was hard werk voor vaak weinig geld. Bovendien waren de molenaars sterk afhankelijk van het weer.

'Tijdens de winter waren er dagen bij dat ik het ijs aan het rad moest weggakken. Anders kon ik gewoon niet malen. Het wiel zat vol met ijspegels. Na enkele uren te hebben gemalen moest ik weer alles gaan weggakken. Ook 's nachts stond ik op om het ijs weg te halen. Het was harde labeur.'

Staf De Rijk, °1917

WIEGDAM

Onstabiele dijk tussen twee turfputten die met zand werd verstevigd en soms werd gehooïd. Ook werd het hooi vanuit de 'kwachten' of trilvenen met draagstokken naar de wiegdam gedragen om er beter te drogen. Vandaar dat wiegdammen soms hooidammen worden genoemd.

WIJP

Houtbussel ter versteviging van de oever. Meestal waren dit langwerpige en vastgebonden bussels rijshout. Het kon ook naar het stro verwijzen die in de voegen tussen de losse dakpannen gestopt werd. Een dak werd vroeger daarom 'gewijpt'. De Wijp was eveneens een waterloop die de verbinding vormde tussen de Demer en de Laak en tot in de 19e eeuw de scheidingslijn was tussen Betekom en Werchter. De huidige gemeentegrens volgt nog steeds min of meer de oude loop van de nu gedempte Wijp.

WISSEN

Waren door hun buigzaamheid ideaal om voor manden te gebruiken. Meestal was dit wilgenhout dat op de oevers van een coupure werd gevonden of als hakhout werd verkocht.

WITLOOFTEELT

Geteeld op de oevers van de Demer bracht de witloofteelt een nieuwe bron van inkomsten voor de boeren in de vallei. Vooral in Werchter werd aan het begin van de 20e eeuw, en op veel kleinere schaal nu nog, witloof geteeld. 'Je moest vooral beducht zijn voor konijnen en hazen. Voor je het wist gingen ze met heel je oogst lopen. De jagers hielpen ons door de velden af te spannen. Het dichtst bij de oevers van de Demer was de beste grond. Daar was die het lichtste, het malste. Want dat was allemaal aangespoelde grond. Je moest ook zorgen voor vruchtafwisseling. Het ene jaar was het witloof, het jaar erop haver of tarwe bijvoorbeeld, het jaar daarna bieten of aardappelen, het volgende jaar graan en pas daarna terug witloof. Dus om de 4 jaar ongeveer.

In de zomer teelde je de wortel. Die wortel plantte je dan in het najaar in bedden. Uit die wortels kwam in de winter het witloof. Er werden vernuftige systemen bedacht om die bedden met verwarmingsbuizen warm te houden, wij noemden dat de forcerie. Golfplaten, hooi en stro beschermden het witloof tegen de ergste vorst en moest ook licht tegenhouden. Witloof groeit immers alleen in het donker. Tot vlak voor de Tweede Wereldoorlog maakte men dakjes van gevlochten stro, soms tot 2 meter hoog.'

Domien van Brusselen, °1932

WITTE VAN ZICHEM

Wit haar, guitige ogen, een mager gezicht, grote oren en een brede mond. Wie anders kan dit zijn dan de Witte van Zichem? Een icoon van de

Een scène uit 'De Witte' (1934), Zichem © Uit het archief van het Ernest Claesgenootschap

Demervallei. Genoemd naar het gelijknamige boek van Ernest Claes uit 1920, dat gebaseerd werd op zijn dorpsgenoot Louis Verheyden. Het vertelt het leven in Zichem, gezien vanuit de ogen van een 12 jarige kwajongen in de jaren 1900. Wie de grollen en grappen doorprijkt vindt een beschrijving over het echte, harde leven in de Demervallei. Het boek werd tweemaal verfilmd, in 1934 en 1980. Het boek werd vele malen herdrukt en is één van de meest verkochte Nederlandstalige boeken ooit.

‘Om de Witte zijn slaap waakten en zongen al de mooie dingen van het leven. ‘Witte’ zongen de rode hanebloem, de blauwe vergeet-me-nietjes, de witte made-lieven, de purper klaverbol en de paarse koekoeksbloem.’

Ernest Claes, De Witte, 1920

‘Men deed dat ook om te laten zien dat het gezin nog een dochter had die vrij was en klaar was om te trouwen. Men strooide dan zand in figuurtjes aan de voordeur.’

Frans Peeters, °1911

ZEIS

Ongetwijfeld was dit het belangrijkste werktuig in de Demervallei. Het bestaat uit een lang gebogen mes, aan de binnenbocht scherp, met een scherpe punt, bevestigd aan een steel met soms één maar meestal 2 handvatten. De zeis wordt gebruikt door met een snelle zwaaiende beweging lang gras of graan te maaien zonder dat de maaier zich daarvoor hoeft te bukken. Het haren of scherpen van de zeis liet men aan iemand over die mee op het veld ging en heel de tijd de messen moest scherpen. De zeis werkt immers het best als deze vlijmscherp is.

ZILLE

Is een oude oppervlaktemaat gelijk aan de hoeveelheid die iemand per dag kon hooien, ongeveer 33 are. Ook wel ‘dagmaal’ genoemd.

ZOUWMES

Werd gebruikt om het gras van de rivierof grachtkanten mee af te steken. In de volksmond ook wel ‘snijder’ of ‘zoefmes’ genoemd. Werd dikwijls vervaardigd uit een oud zeisblad.

ZWEMMEN

‘We zwommen in de Demer op de wijze van de Witte van Zichem, naakt dus. Heel de dag als het kon. We waren er met geen stokken uit te krijgen. Je moest wel oppassen voor grote draaikolken. We gingen alleen zwemmen als we er in konden staan.’

Jef Vervoort, °1933

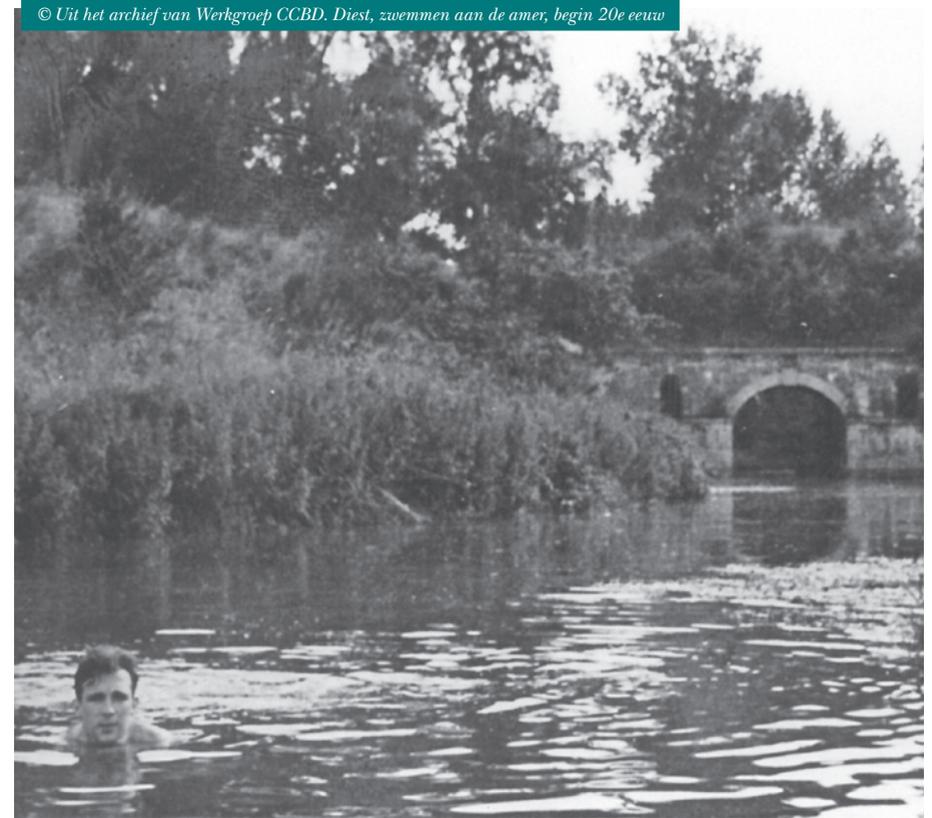
Deze woorden zeggen het helemaal; voor de jeugd was het zwemmen het ultieme plezier. Men leerde het in rustige beken of vijvers om daarna het ruige Demerwater te trotseren. Vooral de grote kolken in de meanders moesten worden vermeden. Ouders waarschuwden hun kinderen dan ook om het gevaarlijke water te mijden. Legenden zoals het Pakmanneke moesten hen angst inboezemen. Toch stierven er wel elk jaar een paar kinderen aan de verdrinkingsdood. Het kon de pret echter niet bederven. Voor

veel boerenkinderen was het na het werk op het veld een welkome verfrissing en ontspanning.

‘We zwommen soms zelfs vier keer op een dag. We probeerden tegen de rivier in te zwemmen. Maar dan moest je al ne goeie zijn. We lieten ons soms van iets voorbij de brug in Betekom tot in Zallaken meevoeren. Dat was plezant zenne.’

Jef Wuyts, °1931

© Uit het archief van Werkgroep CCBD. Diest, zwemmen aan de amer, begin 20e eeuw

ZANDWASSEN

Voor het schoonmaken van de vloer of voor het maken van decoratieve figuren op de grond van de voorkamer gebruikte men zand dat uit de donken werd gehaald. Het zand van de rivierduinen werd in de Demer of zijbeken, zoals de Leigracht in Zichem, gewassen. De zandwassers brachten het zand met kruiwagens naar het dorp om het te verkopen. Al roepend ‘Moet er nog zand zijn?’ gingen ze van huis tot huis. In de Abdij van Averbode wordt nog steeds zand gebruikt bij het kuisen van de vloeren.

DAG DEMER!

Kronkelend als een slang,
stroomt u
door het mooie landschap
van Kempen en Hageland.

De mens kwam uw vallei ontdekken
en ontgon uw bossen en uw beemden.
Hij bouwde er kastelen, abdijen en molens,
kerken en torens,
en langs uw oevers
ontstonden er dorpen en steden.

Men weefde er laken,
men brouwde er bier,
men verbouwde ook wijn
en men hield van plezier,
van kermis en van feesten.

Men maakte van u, Demer, een
handelsweg:
uw bedding die moest recht
voor de schepen.
Men bouwde ook hoge dijken,
om overstroming te ontwijken.

Maar men zou moeten weten,
dat bij zulke ingrepen,
de natuur zich kan gaan wreken.

Willy Bollens

Aarschot, de demer aan de leiberg, rond 1910

DANKWOORD

Heel wat enthousiastelingen hebben ons geholpen om informatie rond de Demervallei te verzamelen. Het Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw wenst volgende personen uitdrukkelijk te bedanken:

Luc Vervoort, David Swinnen, Sue Clifford, Angela King, Kim Leslie, Willy Bollens, Christine Staes, Etienne Meert, Björn Rzoska, Daphné Maes, Rudy Janssens, Marileen Vandenberghé, Willy Schroeven, Marc Dillen, Theo Depoortere, Glenn Geeraerts, Kjell Corens, Alfons Thiels, Guy Hommelen, Koen Berwaerts, Theo Peeters, Bart Minnen, Paul Tuerlinckx, Ivan Op De Beeck, Jos Smeijers, Maria Lauwers, Jan Van Hemelryck, Peter Delperdange, Erik Spiessens, Danielle Gheyskens, Carl Verlinden, Pieter Van Eenoge, Frans Wouters, Louis Peeters, Harly Valvekens, Veerle Vervoort, Rik Maes, Rudiger Van Nuffel, Alex Schuberth, Linda Scheerens, Ronny Weckhuysen, Liesbet Cleynhens, Liesbeth Tielens, Peter Vanelven, Helian Guislain, Roger Deneef, Yvan Van Gelder, Manu Vlaeyens, Ferdi Geerts, Robin Guelinckx, Kurt Sannen, Petra Vanhoute, Kim Maex, Bruno Vanson, Marleen De Smet, Jan De Wyngaert, Gustaaf Van Espen, Marcel Lemmens, Els Spreeuwers, Rebecca Schoeters, Goedele Deseyn, Arjan Van Der Star, Annelies Paredaens, Bieke Van Gelder, An Jansen, Françoise Vanhelmont, Geert Holemans, Saskia Van den Berg, Ludo Dewinter, Frans Verstraeten en vele anderen...

Dank aan het Nationaal Geografisch Instituut voor het gebruik van de historische kaarten. Het Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw dankt het Ministerie van Cultuur van de Vlaamse Gemeenschap en het PDPOII cofinancieringsprogramma voor de financiële steun om het verhaal van de Demervallei in kaart te kunnen brengen.

Speciale dank aan de peters van het project: Stijn en Steven Kolacny en de getuigen, Adolf Caes, Anna Toeteneel, Domien Van Brusselen, Felix Van Meeuwen, Felix Van Rompaey, François Clerckx, Frans Peeters, Louis Peeters, Gilberte Nijs, Henri Pollet, Jef Vervoort, Jef Wuyts, Leonie Vinckx, Louis Cortvrindt, Marcel Clerckx, Marcel Vos, Maurice Swinnen, Raoul Geyskens, René Luyten, René Van Dyck, Stefaan Derijk en Urbain Ceusters.

HEEMKUNDIGE KRINGEN UIT DE REGIO DIE MEWERKTEN AAN HET PROJECT:

HEEMKRING AVERBODE

Eddy Exelmans, voorzitter
T 014 54 90 81
eddy.exelmans@heemkring-averbode.be
www.heemkring-averbode.be

CULTURELE KRING WEZEMAAL

Willy Bollens
T 016 58 02 20
willy.bollens@telenet.be

GESCHIED- EN HEEMKUNDIGE KRING ARNOLDUS IV

Alfons Thiels
T 013 33 40 02
alfons.thiels@skynet.be

AARSCHOTSE KRING VOOR HEEMKUNDE

Elisabethlaan 103c
3200 Aarschot
secretariaat@heemkundeaarschot.be
www.heemkundeaarschot.be

GREEP UIT GERAADPLEEGDE WERKEN

BAEYENS, L.

Vorming en hydrografische betekenis van de Demer. Hydrografische-landschappelijke beoordeling Diest-Werchter, in: Het oude land van Aarschot, 1978, dl. XIII, p68-77.

BOLLEN, G., JANSSEN, S., PROOST, H., E.A.

Verkenningen van het dagelijkse leven. Oral History in de Dommelvallei, Neerpelt, 2006.

BREUGELMANS, J.

Het beheer van de Demer tijdens de 17de en 18de eeuw, Brussel (uitgave Rijksarchief), 2001.

BREUGELMANS, J., CEULEMANS, J.,

DE KEULENAER, P., e.a.

Vijfhonderd jaar Grote Molens op de Demer in Aarschot, Aarschot, 2006.

BURNY, J.

Bijdrage tot de historische ecologie van de Limburse Kempen (1910-1950). Tweehonderd gesprekken samengevat, Maastricht, 1999.

CARLIER, M.

De scheepstrekken van de Demer, in: De Blauwe Wimpel. Maandblad voor scheepvaart en scheepsbouw in de Lage Landen, dl. XXIII, 1968, p122-123.

CLERINX, H.

De oorsprong van de Demer, Tamara, in: Eigen schoon en de Brabander, dl. LXXVIII, 1995, p365-385.

De Ezeldijkmolen te Diest: tentoonstelling in het stadhuis van Diest van 5 september tot 2 oktober 1992 – Algemeen Rijksarchief. Catalogussen, nr. 113, Brussel, 1992.

DE RYCK, A.

De Watermolen te Rillaar, Eindwerk gidsencursus Oost-Brabant, 1987.

DENEFF, R.

De Voortberg en de Demerbeemden tussen Averbode, Testelt en Zichem, in: RMLZ-documentatiemap landschapsonderzoek nr. 10, 1983, p39-70.

DENEFF, R.

De Demervallei tussen Aarschot en Werchter, in: RMLZ-documentatiemap landschapsonderzoek nr. 12, 1984, p3-65.

DIRIKEN, P.

Geogids Demervallei, Kortesseem, 2004.

FONTAINE, A.

Le Demer dans le temps et l'espace, in: Bulletin de la société belge de géologie, de paléontologie et d'hydrologie, dl. XLII, 1932, p131-141.

GIELEN, G.

Doorheen het land van Ernest Claes, S.I., 1985.

GUISLAIN, H., MEERT, E., VANDENBERGHE, M., E.A.

De Laakvallei in historisch perspectief: spiegel voor de toekomst. (kaart + zakwoordenboek, uitgave van Natuurpunt vzw afd. Hagelandse Heuvelstreek), Herent, 2007.

HALFLANTS, J.

De molen te Leefdaal te Rillaar, in: Oost, dl. II, 1964, p27-33.

HOUTMEYERS, S.

Landbouwwitbatingen van de abdij van Averbode in haar onmiddellijke omgeving (16e-17e eeuw), eindverhandeling licentiaat geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, 1999.

PEETERS, A.

Testelt, een kijk op toen, Tessenderlo, 1986.

PHILIPPEN, J.

Geschiedenis langs de Demerboorden, in: De Brabantse folklore, nr146, 19602, p177-201.

POLSPOEL, L.G.

Eenige trekken van het landschapsbeeld, in: Steden en landschappen. VIII. De Demervallei, Antwerpen, 1935, p19-29.

RADELET, U.

Molens in het Hageland, onuitgegeven eindwerk regiocursus voor het Hageland, 2005.

SEGERS, Y., VAN MOLLE, L.

Leven van het land. Boeren in België 1750-2000, Leuven, 2004. Tussen teerlings en amer, nota's bij tentoonstelling in het Cultureel Centrum Begijnhof Diest van 28april t.e.m. 28 mei 2007.

VAN HOORICK, W.

De Demer en de grote Laakbeek in het stadsgebied Aarschot, 15e-20ste eeuw, Brussel, 2004.

VAN ROOSENDAEL, B.

Werchter in beeld. Van vóór 1900 tot 2000, Werchter, 2003.

VER ELST, A.

Scheepstrekkingen langs de Dijle en Demer, Brussel, 1961.

VERVOORT, L., DENEFF, R.

De meander van Vorsdonk en de turfputten te Gelrode (Aarschot) – een historische en ecologische verkenning., in: Monumenten en Landschappen, 1995, jg. 15, nr.5, p39-62.

Wandelingen, Demervallei, Dl. XVIII, Leuven (uitgave van Toerisme Vlaams-Brabant vzw), 2005.

© IRPA-KIK Brussel. Werchter, 1893

© Uit het archief van Yuan Van Gelder. Zichem, de jaren 1950

MEER WETEN?

*Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw
Huize Hageland,
Oudepastoriestraat 22,
3390 Tielt-Winge
T 016 63 59 54
info@rlnh.be www.rlnh.be*

